

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

Bakalářská práce

Mohamed Hassan

Lingvodidaktická prezentace aspektu pro arabské mluvčí

Linguodidactic presentation of the aspect for arabian speakers

Praha, 2011

Vedoucí práce: doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá prezentací českého vidu pro arabské mluvčí. Jedná se o jednu z nejobtížnějších kategorií české gramatiky, která vyžaduje ze strany vyučujících zvláštní pozornost. Práce se snaží o vytvoření metody vhodné pro výuku arabských mluvčích, a to přes výchozí jazyk arabštinu, ve které se kategorie aspektu projevuje rovněž velmi zřetelně. Všíhá si i nedostatků, kterými trpí jak tuzemské mluvnice češtiny, tak učebnice češtiny pro cizince, a doporučeními v ní obsaženými se pokouší takové nedostatky překonat.

Klíčová slova

Výuka češtiny jako cizího jazyka, slovesný systém arabštiny, jazyková typologie, slovesný vid, kategorie aspektu, lingvodidaktická doporučení.

Abstract

This work deals with the presentation of the Czech aspect of the Arabic speakers. The aspect is one of the most problematic areas of Czech grammar, which requires a special attention by the practitioners. The work seeks to create a method suitable for the teaching of Arabic speakers through their original Arabic tongue as a language that very clearly indicates the aspect. The current dissertation work also discusses the shortcomings that challenges both czech grammar and textbook of Czech for foreigners and the recommendations contained in dissertation attempts to avoid such shortcomings.

Key Words

Teaching of the Czech language, Verbal systém of the arabic language, Linguistic typology, Category of the gramatical aspect, Linguodidactic recommendations.

Poděkování

Rád bych poděkoval svému vedoucímu doc. PhDr. Milanu Hrdličkovi, CSc. za metodické vedení bakalářské práce, za čas strávený při konzultacích a za cenné rady a připomínky. Dále bych poděkoval Mgr. Haně Reinerové, Mgr. Miroslavu Melčákovi, Ph. D. a Bc. Yaseenu Alimu za pomoc a podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

V Praze, 28. 7. 2011

.....

Mohamed Hassan

1 ÚVOD	1
2 TYPOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA ARABŠTINY VE SROVNÁNÍ S ČEŠTINOU	3
2.1 Co je obecná typologie jazyka?	3
2.2 Typy jazyků	3
2.2.1 Izolační jazyky.....	4
2.2.2 Aglutinační jazyky.....	4
2.2.3 Flexivní jazyky.....	5
2.2.4 Introflexivní jazyky	6
2.2.5 Polysyntetické jazyky	8
2.3 K typologickému srovnání arabštiny s češtinou	8
3 ZPRACOVÁNÍ ASPEKTU V ČESKÝCH GRAMATIKÁCH	14
3.1 I. Poldauf, K. Šprunk, Čeština jazyk cizí, mluvnice češtiny pro cizince (1968)	14
3.2 V. Šmilauer, Nauka o českém jazyku (1972)	18
3.3 M. Čechová a kolektiv, Čeština - řeč a jazyk (2000)	19
3.4 Kolektiv autorů, Příruční mluvnice češtiny (2003)	23
3.5 V. Cvrček a kolektiv autorů, Mluvnice současné češtiny, jak se píše a jak se mluví (2010)	25
3.6 Obecně k pojednání mluvnice češtiny o vidu	26
4 KE ZPRACOVÁNÍ SLOVESNÉHO VIDU VE VYBRANÝCH UČEBNÍCÍCH ČEŠTINY PRO CIZINCE.....	28
4.1 Několik poznámek k jednotlivým zpracováním	29

5 LINGVODIDAKTICKÁ DOPORUČENÍ PRO VÝUKU ASPEKTU PRO ARABSKÉ MLUVČÍ	35
5.1 Dokonavé a nedokonavé formy v indikativu	37
5.1.1 Přítomný čas a jeho užití:	37
5.1.2 Minulý čas a jeho užití	39
5.1.3 Budoucí čas a jeho užití	41
5.2 Dokonavé a nedokonavé formy v rozkazovacím způsobu	44
6 ZÁVĚR	46
ODBORNÁ LITERATURA	48
MLUVNICE ČEŠTINY A UČEBNICE PRO CIZINCE	48

1 Úvod

Tématem naší bakalářské práce je prezentace českého vidu arabským mluvčím. Je zřejmé, že množství zájemců o češtinu z arabského světa rapidně roste, což je dáno především hojnými styky České republiky s arabskými zeměmi. Tyto styky mají, mimo jiné, podobu stipendií a stáží, díky nimž se arabští studenti dostávají do Prahy a mají možnost studovat bezplatně na českých vysokých školách. Každý rok zavítá do různých českých škol nemalý počet studentů, kteří si vybrali češtinu jako jazyk své výuky. Další příval zájemců o češtinu pochází z turistických oblastí, které jsou oblíbené českými turisty. V Káhiře se už dlouhá léta vyučuje čeština jako jeden z hlavních oborů na Jazykové fakultě Al Alsun a je patrný rostoucí zájem o tento obor. Počet arabských studentů češtiny dává dostatečný důvod k tomu, aby byla pro ně vymyšlena skutečně dobrá metoda výuky jazyka. Doposud jsme se nesetkali s žádnou gramatikou češtiny v arabštině, která by plnila takový úkol, a převážná většina arabských studentů spoléhá stále na české gramatiky anebo na učebnice v angličtině. Myslíme si, že je na čase, aby se pozornost gramatiků obrátila k těmto studentům, pro něž je čeština příliš těžká, aby v ní zvládli výklad jazykových jevů. Arabští studenti, kteří přijíždějí do České republiky studovat, absolvují obvykle jeden rok odborné jazykové přípravy. Byli jsme svědky různých stížností studentů na metodu výuky i na učební materiál, který byl studentům k dispozici a který se používá pro tento typ přípravy. Rovněž v Káhiře, kde se vyučuje čeština, se setkáváme s problémy spojenými s pocitem naprosté odlišnosti češtiny od arabštiny a ode všech jazyků známých studentům. Problém nevyplyvá zcela úplně z odlišné povahy češtiny jakožto cizího jazyka, ale spíše z toho, jakou metodou a pomocí jakých učebnic a materiálů se tato výuka provádí. Museli jsme si často klást otázku, jsou-li takové metody a materiály zdařile vybrané, a jestli jsou skutečně vhodné pro tento typ studentů?.

Z našich zkušeností s různými studenty, ať během studia na vysoké škole i v ÚJOP (Ústav jazykové a odborné přípravy) v Poděbradech, aneb při soukromé výuce a v rámci působení na fakultě v Káhiře jako asistent bohemistiky, můžeme konstatovat, že je třeba hledat jinou metodu zvlášť pro arabské mluvčí. Proto se domníváme, že je nezbytné začít si všímat jistých nedostatků dosud vydaných učebnic češtiny a hledat způsob, jak se takových nedostat-

ků vyvarovat, a tak přijít na metodu, která by byla pro arabského mluvčího přijatelná. Takto práce je snahou dosáhnout tohoto cíle.

Jako začátek jsme vybrali jednu jedinou oblast české gramatiky, a sice vid, protože patří k základním otázkám české mluvnice, a také proto, že arabští studenti stále ještě nerozumí podstatě tohoto jazykového jevu, což je velice očividné z jazykového projevu většiny Arabů žijících v Čechách anebo působících v cestovním ruchu.

První kapitola práce se zabývá typologickou charakteristikou arabštiny a češtiny. V ní se budeme snažit odpovědět na otázku, do jaké míry je arabština odlišná od češtiny a jestli v obou jazycích nejsou shodné body, které by se daly využívat při vytvoření metody výuky pro Araby. Druhá kapitola se zabývá analýzou prezentace slovesného vidu v několika vybraných tuzemských mluvnicích češtiny, v čem jsou zdařilé a kde podle nás trpí nedostatky. Třetí kapitola se pak soustřeďuje na podání téže problematiky v některých učebnicích češtiny pro cizince. Obě kapitoly druhá a třetí se pokouší zodpovědět otázku, zda-li dnešní výběr učebního materiálu je vyhovující či nikoli. Čtvrtá kapitola je stěžejní částí naší práce, v níž je důraz kladen na otázku, jak co možná nejlépe prezentovat vid studentům češtiny z arabského světa.

2 Typologická charakteristika arabštiny ve srovnání s češtinou

2.1 Co je obecná typologie jazyka?

Na úvod musíme zdůraznit roli typologie při studiu a zkoumání jazyka. Typologie nás seznamuje s hlavními rysy a charakteristikami daného jazyka, a to ve srovnání s jinými jazyky světa.

„Typologie je obecně-lingvistická disciplína, která srovnáváním různých jazyků světa v synchronní rovině zjišťuje mezi nimi typické strukturní shody a rozdíly a konstituuje na základě toho jednotlivé typy jazyků, tj. modely jejich stavby. Typologické studium jazyků je založeno na srovnávání různých složek jazyka. Nejvýraznější však jsou typologické vlastnosti morfologické. Také česká typologie, reprezentována především Vladimírem Skaličkou, je založena na morfologické charakteristice a rozlišuje se v ní pět typů jazyků, izolační, aglutinační, flexivní, introflexivní a polysyntetický typ. Typologické určení jazyka je důležitá součást jeho charakteristiky, neboť ve srovnání s jinými jazyky názorně ukazuje specifické rysy zkoumaného jazyka, a naopak ukazuje, v čem se daný jazyk shoduje s jinými komunikativními soustavami.“ (Hrbáček, 1994, s. 9)

Arabština a čeština jsou dva relativně velmi odlišné jazyky. O odlišnosti obou jazyků není určitě pochyb. Položme si však otázku, do jaké míry se arabština od češtiny skutečně liší, a jestli nejsou mezi nimi určité shodné body, o které by se mohl arabský mluvčí studující češtinu opřít. Proto považujeme za nutné začít typologickou charakteristikou arabštiny, abychom mohli alespoň částečně tyto otázky zodpovědět.

2.2 Typy jazyků

Typologie dělí jazyky světa na pět hlavních typů, a sice na izolační, aglutinační, flexivní, introflexivní a polysyntetické.

2.2.1 Izolační jazyky

Příkladem takových jazyků je angličtina. Na gramatickém systému takových jazyků nehraje tzv. flexe téměř žádnou roli. To znamená, že se jména nesklouňují v různých pádech a slovesa nečasují. Vztahy mezi slovy ve větě se nevyjadřují žádnými změnami ani v kořenech slov ani v jejich koncovkách. Slova zůstávají neměnné a kvůli formálnímu neodlišení funkcí slov ve větě dominuje pevné gramatické pořadí slov subjekt - predikát - objekt. U sloves se musí daleko častěji objevovat osobní zájmena, aby bylo možné jinak nečasovaná slovesa přiřadit k některému subjektu.

Jako doklad výše zmíněného uvádíme tento příklad - podstatné jméno *a book* se v angličtině nemění a svoje funkce nabývá pomocí svého místa ve větě. Proto je pořádek slov v anglické větě do velké míry pevný. Např. *I have a book. This is my book. I am looking for my book.*

2.2.2 Aglutinační jazyky

Tyto jazyky se vyznačují velkým počtem afixů. Každý afix vyjadřuje pouze jeden gramatický význam, a tak narůstají slova do délky podle počtu vyjádřených gramatických funkcí. Čím více gramatických významů, tím delší je dané slovo. Zatímco si čeština vystačí s jednou koncovkou pro genitiv v plurálu, turečtina vyžaduje pro zachycení těchto dvou významů (pád a číslo) dva odlišné afixy. Srov. Česky „*domů*“ je turecky „*ev ler in*“ a „*mých domů*“ „*ev ler im in*“. (Hrbáček, 1994, s. 10)

Tato jednoznačnost afixů způsobuje to, že se všechna podstatná jména skloňují stejně. Totéž platí o slovesech.

Ve svahilštině např. vypadá sloveso *vidět* (svahilsky „*ona*“) ve větě *on ji vidí* takto: *anamwona*. Ke slovesu *ona* jsou připojeny tři afixy, a sice *a* (česky „*on*“) *na* (vyjadřuje přítomný čas průběhový) a *mw* (česky „*ji*“). Dá se tedy říci, že se ke každému slovesu přidávají stejné afixy bez rozdílů.

(internet: http://cs.wikipedia.org/wiki/Aglutina%C4%8Dn%C3%AD_jazyk)

2.2.3 Flexivní jazyky

Takové jsou např. slovanské jazyky (kromě bulharštiny a makedonštiny), mezi něž patří i čeština. Flexivními jazyky jsou také latina a sanskrt. Čím se tyto jazyky vyznačují?

Flexe je v podstatě ohýbání slov, ať se jedná o jména anebo o slovesa. Změny v koncovkách hrají podstatnou roli při vyjadřování nejrůznějších funkcí slova ve větě. Díky tomu snadno určíme funkci slova, a tak slovosled získá jinou funkci, než jakou má v jazycích izolačních. Slovosled je v takových jazycích volný, i když není libovolný. U sloves se nemusí vyskytovat osobní zájmeno ve funkci podmětu, pokud subjekt nepotřebujeme zdůraznit. V jedné koncovce bývá obvykle spojováno víc gramatických funkcí najednou. Např. koncovka *-û* ve slově *bratrû* je nositelem významů rodu, čísla a hlavně genitivu.

Nejvýraznější rysy jazyků flexivních jsou tyto:

- a. Mezislovní vztahy se vyjadřují koncovkami. Jména se skloňují a slovesa se časují. Deklinace způsobuje to, že je pořádek slov volný. Díky konjugaci se osobní zájmena (ve funkci zájmenného subjektu) ve větě často nevyskytují. Srov. *I found a book* – *Našel jsem knihu; Knihu jsem našel* atd.
- b. Homonymie koncovek: jedna koncovka může ve flexivním jazyce vyjadřovat více funkcí najednou. Substantivní koncovka vyjadřuje funkce čísla a pádu. U adjektiv potom funkce čísla, pádu a rodu atd. Nulová koncovka ve slově *pán* vyjadřuje první pád a jednotné číslo. V přídavném jménu *dobrý* zachycuje koncovka *-ý* funkce čísla jednotného, rodu mužského a prvního a čtvrtého pádu.
- c. Koncovky jsou často synonymní. Jedna funkce může být např. vyjádřena více koncovkami. Genitiv je podle rodu a slovníkového zakončení zachycen různými koncovkami *pána, ženy, muže, růže, stroje, vrátného* atd.
- d. Slovní druhy jsou poměrně dobře formálně rozlišeny. Je snadné rozeznat různé druhy slov podle zakončení, což je u izolačních jazyků obtížné. Srov. ang. *a book* (kniha), *to book* (zamluvit si). V češtině jsou oproti angličtině slovní druhy velmi dobře rozlišeny, např. *milovat* a *milování* a také *nenávidět* a *nenávist*.

Hrbáček (1994, s. 10) považuje český jazyk za nejflexivnější ze všech dosud známých flexivních jazyků, což vysvětluje tím, že nejen že se v něm najdou výše uvedené rysy flexivních jazyků, ale že se vyznačuje větší mírou flexivností než ostatní jazyky. Např. synonymie koncovek v češtině je větší než v ostatních jazycích a to ať se jedná o jména, anebo o slovesa. Ve srovnání např. s ruštinou je český deklinační a konjugační systém komplikovanější. Zatímco v ruštině (i v polštině) převládá tendence nedeklinovat cizí substantiva, čeština pro taková podstatná jména má ve svém deklinačním systému velký prostor.

2.2.4 Introflexivní jazyky

Za hlavní charakteristiku introflexivního jazyka považuje Hrbáček (1994, s. 10) to, že se gramatické významy vyjadřují změnami hlásek, obzvlášť samohlásek, a to uvnitř slova.

J. Popela (2005, s. 13) popisuje rozdíl mezi flexivním a introflexivním jazykem slovy *„Ve flexivním typu se slovo (aspoň v ideálním případě) skládá jenom ze dvou morfémů – z jednoho sémantému a z jednoho formému (v indoevropských jazycích se mu říká obyčejně „koncovka“); hranice mezi oběma morfémy (právě proto, že jsou jenom dva) nemusí být, a také nebývá, fonologicky vyznačena, hranice morfémů a slabik se tedy zpravidla nekryjí (srov. např. české dom-u). V introflexivním typu splývá sémantém a formém, jenž může kumulovat více gramatických funkcí, v jednom morfému-slovu a nelze tedy mluvit o fonologické hranici mezi oběma „morfémy“.* (Slovo v introflexivním typu je jakoby „patologickým“ případem slova ve flexivním typu, v němž kořen a koncovka, které stály za sebou, se položily na sebe a smísily.). Na jiném místě dodává: *„Třídění do několika deklinací a konjugací je introflexivní typ málo příznivý (× flexivní typ): prostředky introflexivního typu jsou totiž omezené – jenom metateze souhlásek a obměňování samohlásek uvnitř morfému slova, v němž splývá sémantém s mnohofunkčním formémem.“* (J. Popela, 2005, s. 12)

Introflexivní typ je podle Hrbáčka (1994, s. 10) nejvíc zastoupen v arabštině. V introflexivní arabštině dochází ke změně uvnitř slova (většinou se mění samohlásky). Např. základ *k-t-b* významem vyjadřuje zhruba něco, co má spojitost se psaním. Slovo *kataba* znamená "napsal", slovo *kuttib* znamená "být přinucen psát", slovo *kátib* znamená "spisovatel", slovo *kitáb* znamená "kniha" apod.

Přestože je arabština obecně definována jako introflexivní jazyk, často se rovněž zdůrazňuje její flexivní povaha. Pro arabštinu je totiž příznačný podíl ohýbání (flexe) na její gramatické stavbě. K. Petráček popisuje (1977, s. 13) povahu arabského jazyka slovy: „*Spisovná arabština je všeobecně pokládána za jazyk flexivní. Tzn. za jazyk, v jehož příponách se hromadí řada funkcí, a to za jazyk, který flexi realizuje do značné míry pomocí vnitřních změn. Je proto nazýván jazykem flexivním.*“. Petráček tedy vynechává pojem introflexivnosti ze svého výkladu. Jeho pojetí se však příliš neliší od pojetí Skaličkova, když zdůrazňuje flexivní povahu arabského jazyka a zároveň dodává, že arabština flexi realizuje do značné míry uvnitř slova.

Přikláníme se k názoru, že arabština je introflexivní jazyk, ve kterém hraje významnou roli též vnější flexe. Jako příklad takovéto flexe v arabštině uvádíme následující příklady.

Základ arabského systému flexe tvoří tři hlásky, a sice *u*, *a*, *i*. Tyto tři hlásky se v arabském slově realizují vokalizací a to vokalickými znaménky¹.

Pro ilustraci, jak se realizuje flexe v arabštině, uvádíme tyto příklady:

- *Kitábu* s koncovkou „*u*“ je „kniha“ v singuláru v nominativu. V nominativu v arabštině může být buď subjekt anebo predikát stejně, jako je tomu v češtině.
- *Kitába* s koncovkou „*a*“ znamená „knihu“. Je to základní koncovka pro akusativ, i když může kromě předmětu odkazovat na další funkce slova ve větě.
- *Kitábi* s koncovým „*i*“ znamená „knihy“. Tato koncovka se používá u všech jmen po předložkách a v genitivním spojení.

V případech determinace pomocí členu neurčitého se používá delší varianta koncovky a to s koncovým „*n*“. Místo „*u*“ se užívá „*un*“, místo „*a*“ „*an*“ a místo „*i*“ „*in*“. Arabština tudíž

¹ V arabském pravopisném systému se realizují písmeny jenom samohlásky dlouhé *ú*, *á*, *í*. Samohlásky krátké zachycují pouze vokalická znaménky. Jako příklad vokalizace zde uvádíme vlastní jméno *Mohamed*, které se realizuje v arabštině pouze čtyřmi souhláskami *M, H, M, D* محمد. Samohlásky se pak zachycují znaménky nad a pod písmeny.

pomocí tří koncových samohlásek zachycuje veškeré gramatické významy, pro které čeština vyžaduje velmi složitý systém paradigm.

Arabštině je vlastní také časování, které hraje stejnou roli, jakou hraje v české gramatice. To znamená, že konjugační prefixy a sufixy dokážou nahradit i osobní zájmena (o slovesném systému v arabštině viz dále).

2.2.5 Polysyntetické jazyky

Hlavní vlastností takových jazyků je vázání významových prvků v jednom slově. Jsou hojně zastoupeny v němčině a v dalších jihoasijských jazycích.

„Polysyntetické neboli inkorporující jazyky – jazykový typ vtělující (inkorporující) do slovesné formy zájmeno, předmět nebo příslovečné určení a tvořící s ním jeden celek (slovo): ninika-wa, já-maso-jíst, jím maso (aztécký jazyk navatl). Inkorporace je častá u jazyků aglutinačních. Polysyntetické jazyky neohýbají slova, mluvnické funkce vyjadřují afixálně, plnovýznamová slova užívají i jako pomocná.“

(internet: http://www.cojeco.cz/index.php?s_term=&s_lang=2&detail=1&id_desc=74883)

2.3 K typologickému srovnání arabštiny s češtinou

Mnoho studentů arabského původu si neví rady s českým jazykem. Neustále se setkáváme se studenty češtiny z arabského světa, kterým čeština připadá zcela odlišná od jejich mateřštiny.

V čem je tedy rozdíl mezi oběma jazyky? Existuje mezi nimi opravdu tak velký rozdíl? Arabští studenti češtiny se dívají na češtinu zpočátku zcela nejistě a s různými obavami. Kromě řady rozdílů ve fonetickém systému, dělá studentům největší potíže právě flexe a především deklinace podstatných jmen. Dokonce nedokážou pochopit ani její podstatu. Časování studentům sice dělá potíže, ale nakonec jsou schopni ho „přijmout“ a pochopit. Problémem pro ně zůstávají především pády a paradigmata. Postupem času se musí seznámit i s další kategorií, a sice s videm, který pro ně představuje mnohem větší problém než deklinace a konjugace.

Paradoxní však je, že vid je v podstatě vlastní i arabštině, a tak by se dalo očekávat, že bude pro arabské studenty srozumitelný. Čím jsou tedy dány potíže arabských studentů češtiny konkrétně při studiu vidu?

Metoda, kterou se český jazyk vyučuje v různých školách pro cizince, nemusí být metodou nejzdařilejší. Je samozřejmě dost obtížné přizpůsobit se každé skupině studentů podle toho, do jaké míry je jejich mateřština blízká svými vlastnostmi vlastnostem českého jazyka. Arabský student se pak musí spokojit s metodou „univerzální“, která ho bohužel nedokáže oslovit. Tabulky paradigmát a vzorů představují pro arabské mluvčí to nejtěžší. Paradoxně se s nimi musí setkat hned v prvních lekcích. Neexistuje opravdu jiná metoda výuky skloňování jmen a zájmen v češtině než tato?

Arabský student má bohužel dost skromné znalosti z oblasti obecné lingvistiky. Chybí mu znalosti, které by mu pomohly porozumět podstatě skloňování v češtině a dokázat situaci porovnat se situací ve svém mateřském jazyce.

Arabští studenti pohlíží skepticky na vertikální metodu výuky vzorů² a vůbec na uměle vytvořený počet 14 tvarů podstatného jména.³

Co se týče vidu, myslíme si, že by bylo možné jej prezentovat arabskému studentovi jako známou kategorii, se kterou se mohl setkat ve své mateřštině a v jiných jazycích, kterým se doposud učil⁴. V češtině a v dalších slovanských jazycích se v podstatě jedná o odlišný

² Vertikální metodou výuky vzorů myslíme výuku podle tabulek od prvního pádu až po pád sedmý. Např. *pán, pána, pánovi, pána, pane! pánu, pánem* a k tomu 7 tvarů v plurálu.

³ Metoda vyučování češtiny a vůbec její kodifikace nemusí být z hlediska zahraničního studenta ideální. Není podle nás přijatelné aplikovat metodu vytvořenou na začátku minulého století na studenty v dnešní době. Strnulost a snaha o ochranu tradic výuky nejsou v dnešní době možné. Jestli metoda sedmi pádů a 14 tvarů byla přijata kdysi před sto lety, dneska můžeme dát průchod jiným metodám, které by bylo možné při výuce aplikovat. 14 tvarů v podstatě neexistuje. Mnoho z nich je totožných, takže není třeba mluvit o tolika tvarech. Počet tvarů bychom mohli vymezit přesněji podle jejich shody. Tvary by se pak zařazovaly pod různé gramatické významy a funkce.

⁴ Kh. Biltagi ve své disertaci ztotožňuje termíny aspekt a vid. Podle něho však těmito dvěma termíny se označují různé gramatické a lexikální pojmy „*Ve slovanských jazycích se videm chápe dvojčlenná korelace dokonavosti a*

způsob zachycení stejné kategorie, kterou každý jazyk vyžaduje pro úplnost vyjadřování. Pokud ukázat na existenci aspektu v arabštině by dost pomohlo studentovi pochopit český vid, který mu jinak přijde poměrně dost obtížně zvládnutelný.

Budeme-li se snažit vytvořit metodu pro arabského studenta, neměli bychom arabštinu z výukové koncepce rozhodně vyloučit. Arabština je introflexivní jazyk s velkým důrazem i na vnější flexi, dokonce i systém sloves v arabštině dost připomíná český systém. Podívejme se tedy ve zkratce, jaká je v tomto smyslu situace v arabštině.

Petráček se ve své práci o gramatickém systému arabštiny mj. zabývá i systémem sloves. V úvodu kapitoly o slovesech mluví o systému tvořeném dvěma protikladnými tvary: „*Slovesný systém arabštiny bývá většinou popisován jako systém tvořený dvěma základními protikladnými tvary, jež bývají nazývány buď podle své struktury (prefigovaný slovesný tvar, sufigovaný slovesný tvar) nebo z hlediska převládající časové funkce s příslušným vidovým významem (perfektum, imperfektum).*“ (Petráček, 1977, s. 70)

Prefigovaný slovesný tvar je tvar tvořený spojením kořene slovesa s určitým prefixem např. *a, ja, ta, na*. Tyto prefixy jsou nositeli významů vidových a také gramatických významů osoby, čísla a většinou i rodu: *a-* (*já*), *ja-* (*on, oni*), *ta-* (*ty, ona, vy*), *na-* (*my*). Jejich absence se rovná absenci imperfekta. Oproti tomu sufigovaný tvar se tvoří připojením sufixů (podrobněji viz níže).

Čas je dále jen záležitostí sémantiky a syntaxe. Oba tvary se používají spolu s dalšími lexikálními prostředky pro vyjádření různých časových významů a odstínů. V arabských základních školách, kde se jedinec setkává poprvé se svojí spisovnou mateřštinou, se systém časů vyučuje jako systém tvořený třemi základními tvary, tvarem minulým, přítomným a tva-

nedokonavosti. V neslovanských jazycích se aspektem chápe imperfektivum a perfektivum (v arabštině), continuous a non-continious (v angličtině) aj.“ (1997, s. 15). M. Čechová v gramatice Čeština – řeč a jazyk (2000, s. 168) používá oba termíny pro označení stejné kategorie v češtině. Budeme tedy používat oba termíny ve své práci střídavě bez rozdílu.

rem imperativu. Budoucí čas je potom záležitostí sémantiky. Prefix *sa-* nebo částice *sawfa* spolu s tvarem prefigovaným stačí k zachycení budoucího času.

Podívejme se tedy na praktické užívání těchto dvou protikladných tvarů, prefigovaného a sufigovaného, v různých časech:

1. Sufigovaný tvar (vybíráme klasické sloveso *fa^cala* فعل):

Fa^cala vyjadřuje bez jakýchkoliv pomocných prostředků minulý čas ukončený; odpovídá českému slovesu *udělal*. S tímto tvarem se může používat částice *qad* قد anebo *laqad* لقد k zesílení významu. „*Qad*“ nebo „*laqad*“ významu dodávají na jistotě, ale nijak nemění podstatu časového významu (minulé perfektivum).

Zápor vytvoříme pomocí zápornky *ma* ما, která vždy stojí před slovesným tvarem, tedy např. *ma fa^cala*. Případně lze užít zápornky *lam* لم, která se vždy spojuje s tvarem prefigovaným, tedy *lam jaf^cal* لم يفعل (viz níže).

V publicistice se často používá konstrukce skládající se ze sufigovaného tvaru slovesa být *kána* كان (*qad*) + sufigovaný tvar významového slovesa (*fa^cala* فعل). Vedle sebe se můžou vyskytovat v jednom kontextu dva děje v minulém čase ukončeném, z nichž jeden proběhl před druhým. Konstrukce tedy vyjadřuje děj předminulý.

Fakt, že sloveso v sufigovaném tvaru je vidu dokonavého, je nepopíratelný. Sloveso, které má u arabského mluvčího jasný význam minulosti však dokáže vyjádřit i dokonavost v čase budoucím, a to za pomoci slovesa *být* v prefigovaném tvaru a navíc s prefixem *sa-* nebo částicí *sawfa* سوف (vyjadřující budoucnost) a částicí *qad*. Řeč je tedy o konstrukci *sawfa + jakún + qad + fa^cala*. Tato konstrukce však zcela neodpovídá českému tvaru *udělá*. Tato složitá konstrukce poukazuje na děj v budoucnosti, o kterém mluvčí předpokládá, že bude hotov. Doslova „bude mít už hotovou jistou činnost“. Např. v *sedm už bude mít hotový domácí úkol*. Takže nelze tuto konstrukci použít flexibilně ve všech kontextech v budoucím čase.

2. Prefigovaný tvar (*jaf^cal* يفعل):

Tento tvar má na první dojem dominující význam času přítomného. Faktem však je, že se jedná především o sloveso vidu nedokonavého, což tomu tvaru umožňuje zachycovat tuto kategorii v jakémkoliv čase. Je třeba zdůraznit, že význam tohoto tvaru záleží na různých le-

lexikálních prostředcích, které se k tomuto tvaru pojí. Různé lexikální prostředky a konstrukce v kombinaci s daným slovesným tvarem nám umožňují zachytit ten či onen čas.

Jaʕal jako holý tvar vyjadřuje výhradně to, co se děje ve chvíli mluvení, totiž přítomný čas. Odpovídá českému *dělá*. Kromě tohoto významu se používá pro vyjádření pravidelnosti a trvání v přítomném čase, tedy toho, co v češtině vyjádříme slovesem *dělává* (vyjádření násobenosti nebo iterativnosti).

Pro vyjádření minulého času nedokonavého (*dělal*) nebo pro vyjádření trvání a opakování v minulosti (*dělal-dělával*) se používá tato konstrukce: sufigovaný tvar slovesa být *kána* spolu s prefigovaným tvarem významového slovesa *jaʕal*.

Spolu s některými slovesy modálními vyjadřuje *jaʕal* pouze trvání jednoho děje a to nepřetržitě v určitém časovém úseku v minulosti. Takovými modálními slovesy jsou např. *zalla*, *báta*, *amsá*, *adhá* aj. V češtině se obvykle používá jen významové sloveso s nějakým lexikálním prostředkem, např. *celý den*, anebo samotné sloveso s určitou předponou, např. *prospal celé odpoledne*.

Jaʕal má v záporu s částicí *lam* význam dokonavý. Např. *lam jaʕal* - *neudělal*.

Prefigovaný tvar dokáže vyjádřit i čas budoucí a to pomocí buď částice *sawfa* anebo prefixu *sa-*.

Tyto dva tvary slovesa, prefigovaný a sufigovaný, připomínají český vid jen do jisté míry. *faʕala* – *jaʕal* je totéž co *udělal* a *dělá*, avšak s tím, že oba tvary mají odlišné konjugacevní paradigma.

Příklad:

Zájmeno	Sufigovaný tvar	Prefigovaný tvar
<i>Já</i>	<i>faʕaltu</i>	<i>aʕalu</i>
<i>Ty</i>	<i>faʕalta(m.)</i> <i>faʕalti(f.)</i>	<i>taʕalu</i> <i>taʕali</i>
<i>On</i>	<i>faʕala</i>	<i>jaʕalu</i>

<i>Ona</i>	<i>fa^calat</i>	<i>taf^calu</i>
<i>Duál</i>	<i>fa^calá (m.)</i>	<i>ja^falá</i>
	<i>fa^calatá (f.)</i>	<i>taf^calá</i>
<i>My</i>	<i>fa^calná</i>	<i>na^falu</i>
<i>Vy</i>	<i>fa^caltum</i>	<i>a^faluna</i>
<i>Oni</i>	<i>fa^calu</i>	<i>ja^faluna</i>
<i>Ony</i>	<i>fa^calna</i>	<i>ja^falna</i>

Tabulka 1 - Prefigované a sufigované tvary arabského slovesa *ja^fal/fa^cala* v indikativu

Z uvedeného tedy vyplývá především to, že arabština a čeština mají společné rysy, které spočívají v tzv. flexi. Arabština je sice introflexivní jazyk, ale vnější flexe, jakou známe v češtině, hraje velkou roli v gramatickém systému arabštiny. Introflexe je realizace flexe uvnitř slova. Kromě faktu flexe a introflexe v arabštině jsme mohli zaregistrovat jistou míru podobnosti mezi arabštinou a češtinou i co se týče slovesného systému. Přes veškeré odlišnosti zůstává fakt, že i arabština má perfektivní a imperfektivní páry sloves, které mohou být východiskem pro prezentaci českého vidu pro arabské mluvčí.

3 Zpracování aspektu v českých gramatikách

V této kapitole si budeme všimnout metody a způsobu výkladu vidu ve vybraných tuzemských gramatikách češtiny. Je třeba však konstatovat, že se nejedná primárně o materiál věnovaný cizincům. K tomuto materiálu se cizinec obrátí teprve, když získá velmi dobré základy českého jazyka, a to za účelem rozvoje svých znalostí včetně vidu. Pro tuto kapitolu jsme tedy vybrali následující mluvnice a učebnice:

1. Poldauf, K. Šprunk, *Čeština jazyk cizí, mluvnice češtiny pro cizince*, Praha. Státní pedagogické nakladatelství, 1968
2. V. Šmilauer, *Nauka o českém jazyku*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1972
3. M. Čechová a kolektiv, *Čeština řeč a jazyk*, 2. přepracované vydání, Praha, ISV nakladatelství, 2000
4. Kolektiv autorů, *Příruční mluvnice češtiny*, Praha, Nakladatelství lidových novin, 2003
5. V. Cvrček a kolektiv autorů, *Mluvnice současné češtiny*, Praha, Nakladatelství Karolinum, 2010.

3.1 I. Poldauf, K. Šprunk, *Čeština jazyk cizí, mluvnice češtiny pro cizince* (1968)

V mluvnici *Čeština jazyk cizí* se zdůrazňuje obzvlášť význam slovesa, nikoliv forma. Podle této mluvnice se děj probíhající v čase vyjadřuje dvěma slovesy, nikoli dvěma formami jednoho slovesa. Každé sloveso podává děj jiným způsobem, čemuž se říká vid. Každé sloveso je tedy buď vidu dokonavého anebo nedokonavého. Tomu, v čem se oba vidy liší, věnují autoři dost rozsáhlý výklad. Tento výklad je rozdělen do dvou hlavních částí, a sice části formální a části významové. Budeme se zde zabývat částí druhou. Považujeme ji za důležitější, jelikož se zabýváme především významovou stránkou vidu.

Hned na začátku (s. 212) se formou srovnání či konfrontace prezentují oba typy sloves, a to s jejich základními funkcemi.

- a. Sloveso nedokonavé podává děj, jak probíhá, zatímco dokonavé sloveso shrnuje děj v hotový fakt. Jako příklad je užit sloveso *dát* a jeho nedokonavý protějšek *dávat* (s.

212). Např. *Když jsem vám včera dával ten dopis, ptal jste se, co v něm je* X *Když jsem vám včera dal ten dopis, zeptal jste se, co v něm je.*

- b. Nedokonavý děj se může skládat z menších dějů (i když nemusí), zatímco dokonavý děj je jenom jeden. Proto u otázek typu *chceš se ještě na něco ptát* nebo *budeš se ještě na něco ptát*, předpokládáme, že mluvčí očekává těch otázek víc nebo že s nimi počítá, zatímco u otázky *zeptáš se ještě na něco* se taková věc nemůže předpokládat. (s. 212)
- c. Další zajímavá úvaha spočívá v tom, že nedokonavý děj může probíhat spolu s jinými. Zdůrazňuje se průběh, do kterého může vstoupit další děj. Dva nedokonavé děje mohou probíhat současně, ale u dvojic dějů opačného vidu může děj dokonavý vpadnout do děje nedokonavého a popřípadě narušit jeho průběh. (s. 212)
- d. Nedokonavý děj je v podstatě snaha o dosažení výsledku, zatímco děj dokonavý představuje samotný výsledek. Tato myšlenka je velice výstižná. Pro dokreslení je nedokonavé sloveso přirovnáváno k filmu a dokonavé k fotografii. Film nám ukazuje průběh děje, zatímco výsledek můžeme jen vyfotografovat. (s. 213)

Další bod, kterým se autoři zabývají, se týče vztahu vidu a času. Vysvětlují fakt, že sloveso nedokonavé se užívá v minulém, přítomném a budoucím čase, zatímco sloveso dokonavé má schopnost vyjádřit jenom dva časy, a to čas minulý a čas budoucí. Přítomný čas je totiž to, co před námi probíhá. Není tedy možné ho podávat jako věc hotovou, shrnutou. Proto dokonavé sloveso nemá schopnost vyjádřit přítomný děj. (s. 213)

Slovesa *začít* a *přestat* nazývají autoři pomocnými slovesy průběhu. Po těchto slovesech logicky musí následovat sloveso nedokonavé. Sloveso *začít* zdůrazňuje počátek jisté činnosti, což je v rozporu s podstatou dokonavého děje. Totéž platí u slovesa *přestat*, které předpokládá průběh jistého děje. (s. 214)

Uvedené body představují základní funkce obou vidů v češtině, po nichž následuje výklad zvláštností, které způsobují největší potíže studentům (i slovanského původu).

Sloveso dokonavé se např. používá někdy i pro přítomnost nebo resp. pro zachycení děje, který se opakuje v souvislosti s jinými ději. Většinou, pokud se jedná o opakovanou činnost, a to v souvětí se spojkou *kdykoli* anebo *pokaždé*.

Kdykoliv potřebuji světlo, otočím vypínačem - Kdykoliv budu potřebovat světlo, otočím vypínačem. (s. 214)

Je to v podstatě jedna z funkcí slovesa dokonavého. Bezpříznakovost dokonavého slovesa znamená možnost jeho užívání v některých kontextech, kde by mělo stát sloveso nedokonavé. Nedokonavé sloveso někdy také stojí místo slovesa dokonavého i když méně často.

Slovesný děj nebo slovesný význam je samotný obsah slovesa v daném kontextu. Sloveso je často mnohovýznamové a není úplně správné vždy slovesu přisuzovat jeden jediný vid. Samotné sloveso je potom ta forma, ve které dané sloveso známe. Proto autoři zdůrazňují význam a to v rámci pojednání o vidu.

Po základních funkcích vidu v češtině je pojednáno o slovesných dějích, které není možné vyjádřit dokonavým slovesem. Jsou to děje, které nelze shrnout. Nejde o výsledek, kterého se snaží někdo dosáhnout. Výsledku je dosahováno v každém okamžiku. Sloveso jako *řídít* (auto) je ukázkovým příkladem. (s. 214)

Když někdo řídí auto, výsledek (samotné řízení) běží a dosahuje se ho každým okamžikem. To samé platí v případě slovesa *pěstovat* ve významu *zabývat se jistou činností*, *pěstovat jistý sport*. Děj zabírá velký úsek času a v žádném případě se nejedná o děj, který má být dokončen dosažením výsledku.

Bohatou sérií příkladů, které nám více přibližují podstatu vidu, máme k dispozici pod titulkem „Slovesné významy bez slovesné dvojice“. (s. 217). Jsou to významy, které nemohou být vyjádřeny dokonavou podobou. Nemohou být „dokonány“, a to proto, že jejich specifický význam je v rozporu s podstatou dokonavosti. Např. sloveso *být* a *mít* a slovesa s podobnými významy. U sloves, která pod tato slovesa patří nebo mají příbuzné významy, nás nejvíce může zajímat sloveso *zaujímat*. Sloveso jako takové známe jako sloveso, které tvoří vidovou dvojici s jiným slovesem, tedy např. *zaujmout* a *zaujímat*. To však v jiných významech než ve významu *zabírat místo*. Např. *Kovoprůmysl zaujímá čtyřicet procent čs. průmyslu*. (s. 217)

Mluvnice pojednává rovněž o významech, které nemůžeme vyjádřit dokonavým slovesem. (s. 215). Jedná se o pravidelné činnosti, které člověk provádí z nutnosti, aby se udržel naživu nebo aby se bavil. Jako příklad jsou uvedena slovesa *zabývat se*, *obírat se*, *bavit se*,

živit se, pracovat, hrát a tančit. Pokud se jedná o činnost, která se v dané chvíli provádí, tak v tomto případě se tato činnost může vyjádřit dokonavým slovesem. Např. *Tančí od svých šesti* (pravidelně) – *Co dělá teď Alena? Je ve svém pokoji, poslouchá hudbu a tančí si u toho*. Význam slovesa v druhé uvedené větě dovoluje i vid dokonavý. *Tančit a zatančit si*. Význam pravidelné činnosti tuto možnost však vylučuje. Specifický význam slovesa *zabývat se* nám neumožňuje ho vyjádřit dokonavým videm.

Některé typy sloves pohybu nemůžou mít v minulém čase zvláštní formu pro vyjádření dokonavého děje. Autoři na takový fakt upozorňují (s. 223) a taková slovesa pojmají následujícím způsobem. Slovesa pohybu se dělí podle druhu pohybu na slovesa pohybu zaměřeného a pohybu nezaměřeného. První typ se dále dělí na vykonávaný a na způsobovaný podle předmětu děje. Sloveso zaměřeného pohybu vykonávaného je např. *běžet, cestovat*. Je to pohyb „vlastního“ těla směrem k určitému cíli. Příklad pohybu zaměřeného způsobovaného je sloveso *hnát* nebo *nést*. (s. 223)

Slovesa nezaměřeného pohybu je možno dělit obdobně na dva typy, a sice na slovesa pohybu vykonávaného a pohybu způsobovaného. Slovesa zaměřeného pohybu způsobovaného se nepojí ke zvrtnému zájmenu, jelikož by tak přešla do kategorie sloves vykonávaného pohybu. *Hnát* přechází ve sloveso pohybu vykonávaného, jakmile se k němu přidá zvrtné *se*. (s. 224)

Slovesa zaměřená vykonávaná jsou jen typu nedokonavého a jejich ekvivalenty dokonavé neexistují. V případě potřeby jsou buď dokonavá anebo nedokonavá. Místo nich se podle potřeby mohou užít předponová slovesa blíže určující směr a cíl pohybu. Např. *Když sestra jela na dovolenou, vzala si s sebou fotografický aparát* (nedok.) x *Včera jela sestra na dovolenou* (dok.). (s. 224)

Za zmínku stojí také poznámka (s. 224) o slovesech, která jsou jednovidová. Jedná se o:

- a. slovesa jen nedokonavá: *zírat, ohánět se, kráčet, obtěžovat* atd. Jsou to synonyma některých sloves a vyjadřují větší intenzitu děje.

- b. slovesa jen dokonavá. Jedná se o děje, které trvají velmi krátkou dobu. Takové děje s krátkým průběhem zachycují např. vyvrcholení, rozuzlení, katastrofu atd. Např. *uhodit, udeřit, dočkat se* atd.

Existují rovněž slovesa, jež je možno použít jako slovesa dokonavá a nedokonavá zároveň. Jedná se o tzv. slovesa obouvidová. Např. *Hlasoval pro schválení zákona* může znamenat *odhlasoval zákon* anebo *vždy dával svůj hlas pro schválení*. (s. 228)

Zmíněná jsou také kapacitiva, která autoři chápou jako slovesa nedokonavá, která je možno použít i v budoucím čase. Např. *Uzvedneš to* znamená buď *jestli jsi schopen to zvednout teď nebo obecně* anebo *jestli budeš schopen to v budoucnu zvednout*. (s. 228)

3.2 V. Šmilauer, Nauka o českém jazyku (1972)

Šmilauer popisuje dokonavost a nedokonavost u sloves slovy: „*U nedokonavých si všímáme jen kvality děje, ne však jeho časového ohraničení, u dokonavých se naše pozornost soustřeďuje na jediný bod děje, ať už jde o děj skutečně okamžitý (střelí, hodí, skočí), neb o upření pozornosti k začátku děje (vyběhl, rozplakal se) neb ke konci děje (doběhl, vyplakal se), nebo, že shrnujeme začátek a konec v jednotu (proběhl se = dlouho běžel. Proplakala celou noc).*“ (s. 39)

Autor dělí slovesa na dvě skupiny, a to podle 1) dokonavosti a 2) násobenosti.

Ad 1) Vymezuje rozdíl mezi dokonavostí a nedokonavostí z funkčního hlediska dvěma hlavními body: a) sloveso dokonavé se užívá pouze pro vyjadřování dvou časů, minulého a budoucího, zatímco sloveso nedokonavé dokáže zachytit všechny tři časy, minulý, přítomný a budoucí; b) důležitý je rozdíl v užití obou vidů v imperativu, jelikož dokonavým slovesem vyjádříme kladný rozkaz „*protože soustřeďujeme pozornost k okamžiku provedení rozkazu*“, zatímco pro zákaz záporný použijeme sloveso nedokonavé, protože „*platí pro delší dobu. Pozornost se tu nesoustřeďuje do jednoho bodu*““. (s. 39)

Ad 2) Šmilauer odlišuje dokonavost a nedokonavost od kategorie násobenosti a nenásobenosti. Často totiž dochází k mylnému ztotožnění nedokonavost s násobeností, což pak vede k nesprávnému užívání aspektu. Nenásobená slovesa (trvací) vyjadřují jen jedno provedení děje např. *nesl, hnál*, zatímco slovesa násobená vyjadřují opakování děje. Poslední skupina se

dále dělí podle míry násobenosti na slovesa opětovací (iterativní) jako *nosil, honil* a slovesa opakovací (frekventativa) jako *nosíval, honíval*. (s. 40)

Šmilauer nás také upozorňuje na to, že několik sloves trvacích tvoří se slovesy opětovacími dvojice, ve kterých sloveso trvací vyjadřuje pohyb do určitého cíle (tzv. slovesa determinovaná), zatímco sloveso opětovací označuje pohyb obecně (nedeterminovaná slovesa). Takové dvojice jsou např. *létá a letí, běhá a běží* aj. (s. 40)

Šmilauer v úvodu svého výkladu o aspektu nepodává žádné vymezení pojmu vid. Pouze jej označuje za velmi důležitou kategorii. Student se tak dočká jinak výstižné definice až po výjimkách sloves, které netvoří slovesné vidové dvojice. (s. 38)

Šmilauer považuje aspekt za kategorii převážně lexikální. Tomuto faktu však nevěnuje větší prostor a pouze uvádí, že na rozdíl od jiných jazyků, jako je francouzština, je vid v češtině kategorií lexikální. (s. 39)

Sloveso nedokonavé je buď násobené anebo nenásobené. Dokonavé sloveso je převážně nenásobené. Šmilauer se však zmiňuje o podkategorii násobenosti a nenásobenosti bez uvedení vztahu mezi touto podkategorii a kategorií vidu (dokonavosti a nedokonavosti).

Praktické užívání vidových dvojic a jejich možnosti není do výkladu vůbec zahrnuto. Např. schopnost slovesa dokonavého vyjadřovat nedokonavost a naopak. Jsou to především složitosti kategorie aspektu, které vyžadují jazykový cit rodilého mluvčího. Výklad Šmilauera tedy není úplný.

3.3 M. Čechová a kolektiv, Čeština - řeč a jazyk (2000)

Svojí strukturou se Čeština - řeč a jazyk se od Šmilauerovy mluvnice příliš neliší. Svým úvodem k otázce aspektu je však zdařilejší. Hned na začátku uvádí, že se tato kategorie obvykle probírá jako kategorie morfologická. Uznává však její lexikální povahu. Vid je z hlediska mluvnického kategorií morfologickou a z hlediska lexikálního a slovtvorného kategorií lexikální, „*neboť slovesa lišící se videm se zpravidla liší z hlediska sémantického*“. (s. 169). Vid tedy považuje Čeština - řeč a jazyk za kategorií morfologicko-lexikální.

Dále podává definici vidu několika způsoby a pokaždé jinými slovy, což více vysvětluje podstatu aspektu v češtině. (s. 169)

- a. Vid podává děj v jeho průběhu, anebo v jeho komplexnosti, v jeho dokončení, tj. ucelenosti.
- b. Průběh děje vyjadřují slovesa nedokonavá, celistvost děje slovesa dokonavá.
- c. Videm chápeme schopnost slovesa vyjadřovat nedokonavost nebo dokonavost, a v jejich rámci nenásobenost a násobenost děje.
- d. Sloveso nedokonavé vyjadřuje neohraničený/neukončený děj, sloveso dokonavé vyjadřuje děj ohraničený/ukončený, završený.

Za základní kritérium se považuje fakt, že nedokonavé sloveso má schopnost vyjadřovat přítomný čas, kdežto dokonavé sloveso takovou schopnost nemá. (s. 170)

Z funkčního hlediska je podstatná zmínka o tzv. bezpříznakovosti v rámci vidu. Bezpříznakovost nedokonavého slovesa spočívá v tom, že: a) se může takové sloveso užít místo slovesa dokonavého (např. *Otec už šel domů.*) a b) sloveso nedokonavé může označit nejen aktuální přítomnost, ale i děje obvyklé nebo opakované. To znamená, že čeština pro oba druhy dějů (aktuální a neaktuální přítomnost) nemá zvláštní tvary. (s. 170)

Sloveso dokonavé může být také bezpříznakové tím, že může vyjádřit děj, který je vyhraněný slovesu nedokonavému, a sice neaktuální přítomnost. Např. ve frazémeh typu *s poctivostí nejdál dojdeš*. I když schopnostní slovesa se někdy považují za nedokonavá, stále častěji se pokládají za slovesa dokonavá. Vyjadřují však děj neaktuální přítomnosti, např. *upletu, ujdu, uběhnu*. (s. 170)

Nyní se podívejme, jak M. Čechová vysvětluje párová slovesa.(s. 170). Za párová slovesa se označují slovesné dvojice, které se liší pouze videm. Lexikálně se úplně shodují. Taková je převážná většina sloves. Jsou ale i taková slovesa, která jsou buď nedokonavá a nemají protějšek dokonavý anebo jsou naopak dokonavá bez protějšku nedokonavého. Takový jev se nazývá jednovidovost (s. 171). Velmi užitečná je poznámka, že jedno sloveso víceznačné může být podle určitého lexikálního významu jednovidové a díky jinému významu by mohlo jít o párové sloveso. Tzn., že se při určení jakosti slovesa bere v potaz hlavně jeho lexikální význam a to bez ohledu na formu: „*Pojem jednovidovost slovesa ... je relativní, může se týkat jen slovesa v určitém významu: v jednom významu může jít o sloveso nepárové, v jiném o párové*“ (s. 171)

Kromě jednovidovosti slovesa známe i obouvidovost neboli vidovou vyhraněnost, která spočívá v tom, že jedno sloveso může mít schopnost vyjadřovat oba vidy. Sloveso jako *věnovat* může označovat děj dokonavý a nedokonavý např. *příště ti věnuji* (dok.) a *příště ti budu věnovat* (nedok.). Stejně jako sloveso *věnovat* se chovají slovesa převzatá, i když je silná tendence k takovým slovesům dotvářet vidově odlišné protějšky a to předponovou derivací např. *argumentovat* a *vyargumentovat*. (s. 171)

Z funkčního hlediska je také důležité upozornění M. Čechové na tzv. konkurenci slovesných vidů. Jedná se o možnosti střídání slovesa dokonavého či nedokonavého libovolně na stejném místě. Např. frazeologismy jako *hodí, hází flintu do žita*. Anebo v tzv. historickém prezentu např. *Rozhlížel se po stromech a najednou vidí veverku ve větvích a v tom/najednou zakopne*. Nepříznakové sloveso nedokonavé se užívá v minulém čase ve významu dokonavém, pokud se nezdůrazňuje skutečnost ukončení. Např. *Kdo vám maloval tento pokoj?* (tamtéž, s. 171)

V mluvnici *Čeština - řeč a jazyk* se zmiňuje i imperativ s logickým vysvětlením, proč se v kladném rozkazu užívá slovesa dokonavého a v zákazu se užívá slovesa nedokonavého. „*K pohybu mezi vidy dochází při vyjadřování rozkazu a zákazu. Proti dokonavému vidu v kladné výzvě se užívá v zákazu vidu nedokonavého: otevři, zavři X neotvírej, nezavírej dveře, okna. Je to však zcela logické, zakazuje se tu činnost sama, ne její výsledek. Užije-li se vidu naopak, např. v zákazu slovesa dokonavého, má sdělení charakter výstrahy, naléhavosti (nepíchni se, neuhod' se...), obdobně totéž vyjadřuje v příkaze (kladném) nedokonavé sloveso: zavírej ty dveře.*“ (s. 171)

Jako podkategorie vidu se probírá i násobenost a nenásobenost. Je to schopnost vyjadřovat děj probíhající jedenkrát, anebo opakovaně.(s. 171)

Jako bezpříznaková se hodnotí kategorie nenásobená, kterou může vyjadřovat jak sloveso nedokonavé, tak sloveso dokonavé. Nenásobenost může být u děje, který trvá v časovém úseku anebo u děje okamžitého (*bodl*), počínajícího/ingresivního (*rozběhl se*) a končícího/finitivního (*doběhl*). (s. 171)

Podkategorie násobenosti se někdy považuje za záležitost sloves nedokonavých. Podle M. Čechové se násobenost a dokonavost nevylučují. Jako příklad se uvádí distributivnost. Je spornou otázkou, zda lze pokládat distributivnost za typ násobenosti.⁵ (s. 172)

V mluvnici *Čeština - řeč a jazyk* narazíme na fakt, že každé násobené sloveso nemůže vyjádřit aktuální přítomnost, ale sloveso s významem aktuální přítomnosti může vyjádřit násobenost. Slovesa *vracet* může užít ve větách typu *ted' mi vracíš knihu? X vracím ti ji vždy včas*. Ale slovesa jako *chodím, chodívám, chodívávám*, dokážou vyjadřovat pouze významy opakování pravidelné anebo nepravidelné. (s. 172)

Slovesa pohybu mohou tvořit i dvojice determinovaných a nedeterminovaných dějů. Protiklady určenosti a neurčenosti jsou ve dvojicích sloves *jít/chodit, běžet/běhat* atd. první sloveso je determinované. Vyjadřuje pohyb určitým směrem. *Jdu do školy x chodím po lese* (různými směry). V určitých kontextech dokáže sloveso nedeterminované zachytit i určitý směr např. *chodím do školy denně*. (s. 172)

Je nepochybné, že je *Čeština - řeč a jazyk* pojednává o aspektu z funkčního hlediska daleko výstižněji. Probírá vid z širšího úhlu a jen stěží můžeme říct, že se v této mluvnici na něco zapomnělo. Aspekt je nejprve zařazen jako kategorie do určité oblasti české mluvnice a dále jsou představeny různé definice vidu a jeho podstaty. Výklad bere ohled především na praktické užití vidu, které se nemusí úplně ztotožňovat s mluvnickými pravidly, takže se věnuje pozornost tzv. bezpříznakovosti a dále pak konkurenci vidových protějšků jednoho slovesa. Násobenost a nenásobenost je také probírána explicitněji než u Šmilauera, což je třeba považovat za klad.

Musíme ale uvést následující kritické připomínky:

- a. V mluvnici *Čeština - řeč a jazyk* se podotýká, že vzhledem k vlastnostem kategorie vidu v češtině a jejímu vlivu na ostatní kategorie, ať se jedná o čas, slovesný rod ane-

⁵ *Čeština řeč a jazyk* nepovažuje distributivnost za násobenost za věc zcela samozřejmou (s. 172). Záleží na definici pojmu násobenosti. Pokud násobenost znamená opakování téhož děje směrem ke stejnému objektu, pak se nedá považovat distributivní slovesa za slovesa násobená, protože se u nich jedná o opakování stejného děje směrem k různým objektům. Např. *pozatýkat, posbírat* atd.

bo modalitu, se tato kategorie obvykle probírá před ostatními slovesnými kategoriemi (s. 169). (viz např. Mluvnice spisovné češtiny II od Trávníčka a Česká mluvnice od Havrána a Jedličky). Příruční mluvnice češtiny (viz níže) zařazuje tuto kategorii mezi slovesný čas a způsob. Čeština řeč a jazyk pojednává tuto kategorii na konci pojednání o slovese. Nevysvětluje však, proč byl takovýto postup zvolen.

- b. Mluvnice je zaměřena především na rodilé mluvčí češtiny, kterým nedělá užívání vidu velké potíže. Nevšímá si otázek, které by oslovily cizince. Cizinci nepomůže poznámka, že schopnost slovesa vyjádřit přítomný čas či ne, pomáhá při určení slovesného vidu: „*Jestliže sloveso vyjadřuje budoucnost složeným tvarem, a to tvarem futura slovesa být a infinitivu, jde o sloveso nedokonavé... jestliže ji vyjadřuje jednoduchým tvarem, pak jde o sloveso dokonavé*“ (s. 170). Cizinec nemá totiž cit rodilého mluvčího a v první řadě ho zajímá význam a užití, teprve pak forma.

3.4 Kolektiv autorů, Příruční mluvnice češtiny (2003)

Příruční mluvnice češtiny otázce aspektu nevěnuje prostor širší než tři stránky, na kterých se snaží probrat veškeré důležité body této kategorie. Začíná faktem, že sloveso v češtině existuje ve dvou až třech podobách, které se lexikálně nijak neliší. Liší se však vztahem k ukončenosti. (s. 218). Jedná se o podobu dokonavou a nedokonavou. Třetí podobou pak můžeme rozumět násobenost nebo jednu z jejích podkategorií. *Dělat-udělat- dělávat*.

Slovesa dokonavá se v příruční mluvnici češtiny vymezují slovy: „*Vyjadřují, že děj buď byl ukončen, nebo že bude završen*“, zatímco slovesa nedokonavá „*se k faktu ukončení děje nevyjadřují*.“ (s. 318). Z toho plyne, že sloveso dokonavé nemůže zachytit děj přítomný, protože fakt ukončenosti je v rozporu s dějem, který probíhá ve chvíli promluvy. Sloveso nedokonavé oproti tomu dokáže vyjadřovat jak minulý a budoucí, tak přítomný čas.

Z vymezení také plyne i to, že se nedokonavost nevylučuje úplně s faktem ukončení. Ani ho nepopírá, ani nepotvrzuje, jenom se tím faktem nijak nezabývá. Znamená to také, že u děje vyjádřeného slovesem nedokonavým v minulosti lze předpokládat i ukončení, i když mluvčímu o ukončenost nejde. Vztah slovesa nedokonavého k završenosti děje je podle Příruční mluvnice češtiny volný. Nedokonavé sloveso se tak může užívat, když je děj završen a důraz je na jiné složce děje jako je původce, místo atd. (s. 318)

Upozorňuje se i na fakt, že imperativ záporný se vyjadřuje slovesem nedokonavým, zatímco záporné sloveso dokonavé v imperativu má víc specifických významů, např. varování. (s. 319)

Dokonavá slovesa definuje zcela jasně slovy: „*Vyjadřují omezenost trvání děje. Více než o časovou ukončenost jde o kompletnost, celistvost děje, kde je děj završen ne proto, že uběhla jistá časová jednotka, ale proto, že byl hotov, cíle bylo dosaženo a nemělo smysl v něm dále pokračovat.*“ (s. 319)

Ke slovesům dokonavým patří zvláštní podkategorie sloves jednorázových anebo momentálních. Podle Příruční mluvnice češtiny spočívá jejich zvláštnost v tom „*že děj nemůže trvat. Průběh děje, který vyjadřují, je tak krátký, že se začátek a konec odehrávají v témže okamžiku.*“ (s. 319). Nedokonavé protějšky k takovým slovesům mohou vyjadřovat pouze násobky děje nikoli jeho neukončenost.

Každé sloveso má svůj vidový protějšek v tzv. vidové dvojici. Jsou ale slovesa, která takový protějšek nemají. Jsou to slovesa nedokonavá, jejichž specifický význam nedovoluje, aby měla dokonavé protějšky. Proto jsou známá jako imperfektiva tantum, např. slovesa modální a některá slovesa stavová. *Muset, chtít, umět, vědět, smět, žít, stát, viset, vypadat* atd. Mohou to být také slovesa dokonavá tzn. perfektiva tantum, např. *prospat, zalyžovat si, vynadívat se.* (s. 319)

Slovesa, která nevstoupila plně do vidového paradigmatu, takže se k nim netvoří dokonavá podoba, jsou potom slovesa obouvidová. Jsou to převážně slovesa vzniklá z cizích základů. O jejich vidu vždy rozhoduje kontext. Obouvidová jsou také některá česká slovesa jako *věnovat, obětovat a jmenovat.* (s. 319)

Dále se probírají formální prostředky kategorie vidu jako kategorie morfologicko-lexikální. Zmiňuje se, že slovesa jsou převážně nedokonavá a k nim se tvoří dokonavé protějšky a to tzn. prefixací. Tvoří se dokonavý protějšek podle významu. Pokud význam slovesa nedokonavého dovoluje, aby děj byl vyjádřen v podobě ukončení nebo završenosti, tak je možné od něj utvořit prefixací sloveso dokonavé. Od slovesa *psát* se tvoří prefixem *na-* sloveso dokonavé *napsat*, které se liší od původního slovesa pouze vidovým významem. Prefixací

se dá tvořit celá řada sloves od stejného slovesa *psát*. Tato slovesa však nabývají jiných významů. Od takových sloves se potom sufixací získají protějšky nedokonavé. (s. 320)

Někdy se používá sufixace pro vytvoření nedokonavých protějšků od dokonavých sloves jako *sednout, koupit* atd. (s. 320)

Další varianta vidových dvojic je taková, kde se ke slovesu nedokonavému tvoří sloveso dokonavé ze zcela odlišného základu. *brát-vzít, složit- skládat, dít se-stát se*. (s. 320)

3.5 V. Cvrček a kolektiv autorů, Mluvnice současné češtiny, jak se píše a jak se mluví (2010)

Ve stejné tradici jako předchozí mluvnice pokračuje i tato gramatika, i když jazykem výkladu je nám bližší. Je to jednodušší způsob pojednání o obtížné oblasti české mluvnice. Z výkladu je zřejmé, že autor nemá za cíl oslovit zahraničního studenta češtiny.

Je zde vysvětleno, v čem spočívá význam vidu a že se jedná o kategorii na pomezí mezi kategoriemi morfologickými a lexikálními: „*Vid odráží skutečnost, že některá česká slovesa existují ve variantách, které se vzájemně liší tím, zda děj, který označují, je chápán jako ukončený, ohraničený, nebo ne.*“ (s. 245)

Sloveso dokonavé zkrátka vyjadřuje děj, který byl anebo bude ukončen, zatímco sloveso nedokonavé takovou ukončenost nevyjadřuje. (s. 245)

Poté nás mluvnice současné češtiny seznamuje s odvozováním slovesa dokonavého od nedokonavého základu pomocí prefixace nebo sufixace. (s. 245). Tento postup je logický. Pokud se v úvodu seznamujeme s tím, že sloveso má dvě podoby a že každá z těchto dvou podob pojímá děj jinak vzhledem k faktu ukončenosti, tak nás bude hned zajímat, jak se tato dvě slovesa formálně liší.

Následuje pak pojednání o vztahu mezi kategorií vidu a kategorií času. Výklad je stručný a výstižný. Obsahuje i tabulku.

Význam	Minulost	Přítomnost	Budoucnost
Dokonavá slovesa	Přečetl jsem	-----	Přečtu(tvar přít. času)

Nedokonavá slovesa	Četl jsem	Čtu	Budu číst
--------------------	-----------	-----	-----------

Tabulka 2 - Vztah vidu a času v češtině (mluvnice současné češtiny, Cvrček a kol., 2010, s. 246)

S termínem „imperpektivum tantum“ se také seznamujeme, i když méně explicitně. Většina sloves má sice vidové dvojice, ale jsou i případy nedokonavých sloves, které nemají dokonavé protějšky. Jako příklad uvádí mluvnice slovesa *mít*, *umět* a *vědět*. O perfektivech tantum zde zmínka není, spíše je lze vyrozumět z kontextu: „*naopak jako jednorázová slovesa se často označují např. bodnout a křiknout.*“ (s. 246)

Výklad neopomíjí ani imperativ, v čemž se nijak neliší od výkladu předchozích mluvnic. (s. 246). Zmiňují se i obouvidová slovesa. (s. 246). Příklady ale budí dojem, že se jedná pouze o slovesa odvozená z cizího základu. Známa slovesa jako *věnovat*, *jmenovat se* zmíněna nejsou.

Výklad, i když jazykem cizinci přístupnější, nevyhovuje požadavkům a ambicím zahraničního studenta češtiny. Vše je vyloženo příliš stručně.

3.6 Obecně k pojednání mluvnic češtiny o vidu

U všech mluvnic jsme narazili na obtíže spojené s vystižením podstaty vidu. Podle Čechové je tomu tak proto, že „*jde o jev vysoce abstraktní.*“ (Čeština - řeč a jazyk, s. 169). Podle ní nečiní samotné užívání vidu rodilému Čechovi potíže, což je myšlenka, kterou vyslovila i ve své lingvodidaktické práci Čeština a její vyučování, v níž vyjadřuje mj. i svůj nesouhlas s obecně uznávaným vymezením dokonavého vidu tím, že vyjadřuje děj ukončený nebo ohraničený. Toto vymezení podle ní vede studenty při hrubé generalizaci k tomu, že každé sloveso v minulém čase považují za dokonavé. (M. Čechová, Čeština a její vyučování, s. 124). I samotná práce Čeština a její vyučování je zaměřená obzvlášť na vyučování v českých školách. Vysvětluje to i zmíněná pomůcka českým studentům pro určení vidu slovesa, která předpokládá, že konjugace slovesa prozrazuje jeho vid. Tímto chceme upozornit, že za hlavní cíl si mluvnice češtiny vytyčily a) zachycení podstaty vidu, který není nijak rozhodující pro schopnost rodilých mluvčích češtiny vid užívat a b) rozpoznávání sloves dokonavých od sloves nedokonavých, což je věc, která nijak nepomáhá cizincům, kterým zcela chybí jazykový cit.

Spatřujeme tedy potíže v tom, že cizinci, s výjimkou Slovanů, nemohou v případě vidu spoléhat ani na své jazykové povědomí ani na svůj jazykový cit. Výše pojednané tuzemské mluvnice češtiny nepovažujeme za zcela vyhovující požadavkům pro výuku češtiny jako cizího jazyka. Jistou výjimku představuje gramatika Poldaufa a Šprunka *Čeština jazyk cizí*, která jako jediná zevrubně pojednává o vidu s ohledem na cizince. Její práce s významem a nikoli s formou se jeví originální. Překážkou však zůstává jazyk výkladu, který rozhodně není uzpůsoben jazykovým možnostem a schopnostem začínajících studentů.

4 Ke zpracování slovesného vidu ve vybraných učebnicích češtiny pro cizince

V této kapitole se budeme snažit kriticky analyzovat učební materiál prezentovaný několika učebnicemi češtiny pro cizince. Tato kritika by měla být zároveň úvod do poslední kapitoly, ve které se pokusíme podat svoji představu o výuce aspektu a svoje doporučení k lepší prezentaci tak důležité jazykové kategorie.

Pro načrtnutí problému jsme vybrali tyto učebnice:

1. E. Čechová, H. Remediosová, Do you want to speak Czech?, Chcete mluvit česky? 5. vydání, Liberec, 2005.
2. L. Froulíková, Zahrada českého jazyka, Praha, Akademia, 2002.
3. S.Váchalová, Survival Czech, Praha, Leda, 2003.
4. H. Confortiová, J. Cvejnová, M. Čádká, Učebnice češtiny pro výuku v zahraničí- I díl, Praha, Karolinum, 2003.
5. Ch. Bahbouh, Čeština pro Araby, Druhé opravené vydání, Brandýs n. Labem, Nakladatelství Dar Ibn Rushd s.r.o., 2010.
6. B. Davies, J. Hejduková, 401 czech verbs, Praha, Bruce Davies, 2006.

Jestli jsme u mluvnice češtiny hovořili o nedostacích a nevyčerpávajícím výkladu kategorie aspektu, mohli jsme to odůvodnit tím, že cílem nebylo rozvíjení schopnosti užívání slovesného vidu v praxi, protože se jedná o mluvnice zaměřená především na rodilé mluvčí, pro které daná kategorie nepředstavuje velký problém. U učebnic češtiny pro cizince však běží o skupinu učiva, která by měla být co do přehlednosti mnohem výstižnější a explicitnější při výkladu než tuzemské mluvnice.

Souhlasím s M. Hrdličkou (2009, s. 107), když za častou chybu považuje především vymezení rozdílu mezi perfektivním slovesem a slovesem imperfektivním tím, že imperfektivní vyjadřuje opakovaný děj, zatímco perfektivní se používá u děje, který se stal jenom jed-

nou. Je to v podstatě mylné ztotožňování dokonavosti s násobeností, což často vede k nesprávnému užívání slovesa.

V učebnici *Do you want to speak Czech* se setkáváme s takovou tendencí: „*The imperfective Aspect of Verbes expresses uncompleted actions, actions in progress and repeated actions*“ (2005, s. 83) ve srovnání s perfektními slovesy, která „*expresses the idea of completion*“ . Je to zobecňování a zjednodušování funkcí obou vidů, které jak jsme uvedli vedou jedině k opačnému výsledku procesu výuky a sice k nesprávnému užívání vidu.

Učebnice *Zahrada českého jazyka* uchyluje k podobnému zjednodušení, když při srovnání přisuzují autorky imperfektivnímu slovesu význam opakování, zatímco děj jednorázový je záležitostí slovesa dokonavého. (s. 52)

Stejnou tendenci zaregistrujeme i v učebnici *Čeština pro výuku v zahraničí I.* (s. 128) a v *Učebnici Čeština pro Araby* (s. 215).⁶

Ve Většině učebnic češtiny pro cizince lze zaregistrovat obecně sklon ke zjednodušení, a to nejen u aspektu. Aspekt bohužel se neprobírá v míře, kterou student potřebuje. Podle většiny učebnic je vid otázkou dvojice dokonavosti a nedokonavosti, nebo ukončenosti a neukončenosti. Podle takového pojetí sloveso nedokonavé nevyjadřuje děj ukončený, což je také zcela mylné. Správné tvrzení by mělo být takové, že při užívání slovesa nedokonavého se nezajímáme o fakt ukončení děje a nikoli, že bychom takový fakt zcela negovali. Jako následek takové simplifikace je také to, že se pak považuje kategorie násobenosti za podkategorií nedokonavosti, což je zcela chybné.

4.1 Několik poznámek k jednotlivým zpracováním

1. Ch. Bahbouh, *Čeština pro Araby*, Druhé opravené vydání, Nakladatelství Dar Ibn Rushd s.r.o., Brandýs n. Labem, 2010.

Tato učebnice je první arabsky psaná gramatika češtiny, která usiluje o široký pohled na jazyk. Před touto učebnicí jsme se mohli setkávat pouze s takovými knížkami typu

⁶ Jako jedinou učebnici, která upozorňuje na fakt, že i dokonavé sloveso se užívá pro opakované děje, uvádí Hrdlička (2009, s. 107) *Czech for English Speaking Students* (M.Šára-J.Šárová, 1968)

„čeština za jeden týden“. Proto se od této dlouho očekávané učebnice hodně čekalo a přesně natolik zklamala. Poměrně velká kniha je zaměřená především na slovní zásobu. Nezapomíná však na gramatiku. Autor se bohužel tolik nevěnoval gramatické části a tak se nám zdá, že velká část jeho tvrzení je mylná. Nebudeme se zde zabývat celé učebnice a v rámci tématu práce se zaměříme pouze na část, ve které pojednává o slovesném vidu.

Způsob, kterým vykládá význam vidu v arabštině je dost obtížný a špatně srozumitelný a zdá se, že se jedná o pouhý špatný překlad toho, co se uvádí v českých mluvnicích. Výklad začíná (s. 215) tím, že děj může být vyjadřován dvěma příbuznými slovesy jako psát a napsat. Obě slovesa mají stejný význam, ale způsob provedení se liší:

- Sloveso nedokonavé vyjadřuje průběh děje a pokračování v něm. (s. 215)
- Sloveso dokonavé nevyjadřuje ani pokračování v ději ani způsob jeho provedení, zájímá se spíše o jeho výsledku, proto sloveso nedokonavé může vyjadřovat i opakování děje nebo jeho průběh bez časového ohraničení. Z toho vyplývá, že sloveso dokonavé může vyjadřovat děj v minulosti nebo v budoucnosti, zatímco nedokonavé sloveso vyjadřuje všechny tři časy. (s. 215)

V další části výkladu se Bahbouh zabývá formální stránkou vidu. Tento výklad se nám zdá nesystematický. Podívejme se např. na výklad tvoření slovesa dokonavého od nedokonavého (s. 215). Bahbouh Uvádí, že obvykle se tvoří sloveso dokonavé od slovesa nedokonavého a to prefixy *u*, *na*, *za*, *z* nebo *při*. Dodává, že se někdy mění kromě vidu i význam např. *řekne-zřekne se*. Poslední příklad je bez pochyb nevhodný a zavádějící, protože se jedná o dvě slovesa vidu dokonavého. Mělo by se zdůraznit, že procesem prefixací získáme sloveso dokonavé, ale většina prefixů význam mění, takže se dá dalším procesem (sufixací) vytvořit protějšek nedokonavý, což je případ slovesa *vařit*, *svařit*, a *svářet* (s. 215). Takovýto výklad u Bahbouha chybí.

V dalším bodě se setkáme s tvrzením, že někdy nemusí dojít k té prefixaci. Zde jakoby Bahbouh nevěděl, jak to vysvětlit, pouze uvádí příklady *řikám*, *řeknu*, *kupuji*, *koupím*, *dávám* a *dám*. (s. 216). Nezmiňuje opačný proces sufixací, jakoby o něm nevěděl. Na dalším místě však uvádí slovesa typu *řeknu*, *sednu*, *koupí* a *dá* jako příklad tzv. prostých neboli původních sloves a slovesa *řikám*, *sedím*, *kupuje* a *dává* jako utvořena od těch prostých.

Slovesa pohybu podle Bahbouha tvoří dvojice sloves determinovaných a nedeterminovaných. Jinými slovy spočívá zvláštnost sloves pohybu v tom, že se nejedná o slovesa nedokonavá a jejich dokonavé protějšky, ale spíše o slovesa jednorázová a slovesa opakovaná. Uvádí dvojice *jít* a *chodit*, *nést* a *nosit*, *letět* a *létat*. S tím, že první slovesa v každé dvojici (jednorázová) vyjadřují pohyb, který se uskutečnil jenom jednou, zatímco slovesa opakovaná vyjadřují buď, že se děj opakuje anebo, že se jedná o pohyb tam a zpět. (s. 219)

Z toho není nám jasné, do které kategorie sloves Bahbouh zařazuje slovesa jako *přinést*, *přijít* atd. navíc nám přijde velmi zavádějící příklad *šel do školy* (tzn. že je ještě ve škole) a *chodil do práce* (podle Bahbouha znamená že je zpátky doma). (s. 219)

Bahbouh uvádí další skupinu sloves se stejným označením „slovesa opakování“ a zdůrazňuje, že vyjadřují opakování jako slovesa *chodívat*, *dělávat*, *hrávat*, *mívat*. Zdůrazňuje také, že se málo užívají. (s. 219)

Bahbouh také zmiňuje skupinu sloves obouvidových s důrazem na taková slovesa s cizím základem. Uvádí i skupinu sloves, která jsou pouze vidu nedokonavého. Vytýkáme mu zde pouze to, že zmiňuje slovesa nikoliv slovesné významy. Jsou to slovesa *mušet*, *moci* atd., k nimž zařazuje slovesa *stíhat*, *dívat se* atd. (s. 217) I taková slovesa mají svoje protějšky dokonavé, i když s jinými významy.

Nakonec shrnuje rozdíl mezi dokonavým a nedokonavým slovesem následujícími body (s. 220):

- Děj nedokonavý můžeme filmovat, zatímco děj dokonavý můžeme pouze fotografovat.
- Rozdíl mezi dokonavým a nedokonavým slovesem ukazuje na příkladech *Karel psal dopis* x *Karel napsal dopis*. Přitom překlady těchto dvou vět v arabštině nijak žádný rozdíl neilustrují.
- Na otázku *co se děje?* Odpovídáme slovesem nedokonavým.
- Sloveso nedokonavé vyjadřuje stav, vztah anebo vývoj a uvádí příklady souhlasit s čím, *kvést*, *sedět*, *ležet* a *mlčet*.
- Sloveso nedokonavé vyjadřuje přivlastňování a jako příklad uvádí sloveso mít ve větách *co máš?* *Mám sestru*, *mám knihu*.

- Při užití slov jako každý a celý s příslovečným určením času, musíme užít nedokonavé sloveso.

Pokud těchto šest bodů mělo objasnit podstatu vidu v češtině, pokládáme je za nedostačující a celý výklad o vidu v Bahbouhově učebnici považujeme tedy za neuspokojivý.

2. H. Confortiová, J. Cvejnová, M. Čádká, Učebnice češtiny pro výuku v zahraničí, 2003:

Začátek výkladu se nám jevil nadějný: „České sloveso má obyčejně dvě základní slovesné formy: imperfektivní a perfektivní. Tyto formy tvoří vidový pár... Vidové významy rozlišujeme v *préteritu*, ve *futuru*, v *imperativu*, *kondicionálu* a také v *neurčitých slovesných tvarech*, např. v *infinitivu* a u *verbálních substantiv*“ (s. 127). S takovým důrazem na vidové významy i pro jiné slovní druhy než slovesa se setkáváme málo. Následuje konfrontace obou vidů pomocí tabulky (s. 128), která by měla objasnit rozdíly a ve kterých kontextech se užije ten který vid. Nápadné pro příklady v této tabulce je užití pouze minulého času.

Imperfektivní forma slovesa	Perfektivní forma slovesa
Zdůrazněná činnost	Zdůrazněný konec- konec činnosti
Psal jsem dopis Eva vařila večeři	Napsal jsem dopis Eva uvařila večeři
Trvání	Rychlý průběh děje
Psal ten dopis dlouho	Napsal rychle dopis
Časté opakování	Jednorázová akce
Vždycky jsem vstávala v sedm	Včera jsem vstala šest
Dva současné děje	Dva následné(skončené) děje
Matka uklízela a otec se díval na televizi	Matka uklidila pokoj a pak uvařila večeři

Tabulka 3 – Užití perfektivních a imperfektivních sloves (H. Confortiová, J. Cvejnová, M. Čádká, 2003, s. 52)

Učebnice se snaží ukázat, jak by mohlo užití vypadat ve složitějších větných konstrukcích, aby student neměl pouze jeden jediný typ vět jednoduchých. Vybrala proto věty složené se spojkou *když*, a to ve čtyřech větách. V těchto příkladech se dvojice činností střídají, dějí se současně anebo se přerušují, např. *když matka uklízela pokoj, poslouchala rádio* (dva současné děje, obě slovesné formy jsou imperfektivní). (s. 128)

Tolik k významové stránce aspektu. Pak následuje výklad k formální stránce.

Učebnice mohla pokračovat v tendenci užívání sloves ve složitých konstrukcích větných. Mohly se užívat i jiné spojky, na kterých by se rozdíl ukázal nejlépe, např. *zatímco* a *až*. Kromě nedostatků ve výkladu najdeme i klasické zjednodušení a ztotožnění opakování s významem nedokonavosti.

3. Bruce Davies, Jana Haejduková. 401 czech verbs, 2006:

V této učebnici jsme se setkali se zcela výjimečným zpracováním slovesného vidu. Pokušíme se v následujících řádkách zodpovědět otázku, čím je takové zpracování výjimečné a do jaké míry se dokázal vyhnout klasickým omylům a nedostatkům učebnic češtiny pro cizince.

Čím se učebnice liší od těch, se kterými jsme se již setkali:

- a. Všudypřítomný duch srovnávání výchozího jazyka s jazykem cílovým. Snaha využít gramatiku výchozího jazyka a spoléhat přitom na vědomosti studenta. Je to přímá cesta, která nebyla zatím v žádné jiné učebnici použita. Podívejme se tedy na tento příklad: „*The system of the Czech verbs and tense is different from the English system. In English one verb is used to describe an action. In Czech there is usually a pair of verbs, which can be used to describe an action. These are called perfective and imperfective verbs*“ (s. 18). Srovnání slovesného systému češtiny, resp. systému času, se systémem angličtiny je velice užitečné. Zdůrazňuje fakt, že otázka aspektu není výhradně záležitostí češtiny jakožto slovanského jazyka, ale že se jedná o jednu z mnoha podob kategorie, která má místo v každé gramatice. Angličtina má takový systém a čeština má jiný a oba jazyky nakonec dovedou zachytit to samé, i když má každý jazyk svoje specifika a zvláštnosti, která se vymykají jakékoliv snaze o přibližování.
- b. V této učebnici se pracuje s časy, protože je to jediná slovesná kategorie, která se dá využít při výkladu aspektu v češtině. Jestli vid v češtině představuje zvláštní

kategorii slovesnou, jeho význam se projevuje především v kategorii času. Autoři si to uvědomují a tak na pozadí času prezentují vidové významy. Časy v češtině jsou tři, zatímco jich je v angličtině mnohem víc. Autoři si však jako „záchytné body“ vybrali tři základní časy a sice přítomný čas, budoucí čas a čas minulý.

- Přítomný čas: „*There is just one present tense in Czech, which is one of the reasons, why Czech verbs often do not translate directly word for word into English.*“ (s. 18)

Narážíme zde na zvláštnost angličtiny, kterou jsme se zmínili výše. V podstatě se významy plně neztotožňují a přesto je velký prostor pro shodu, kterou stále můžeme využít. Angličtina má víc druhů přítomného času, což nemá spousta jiných jazyků. „*To say in English I do, I am doing, and sometimes I have been doing, there is just one expression in Czech: Já dělám.*“ (s. 18) „*The Czech present tense is formed using imperfective verbs only.*“ (s. 19)

- Minulý čas: „*The imperfective verb is used to indicate a past action that has not been completed, or an action that happened regularly. An imperfective verb in the past tense has several possible translations in English. FOR EXAMPLE : I was doing...I had been doing... I have been doing.*“ (s. 19). „*The perfectiv verb is used in the past tense to indicate a past action that has been completed, or happened just ones. FOR EXAMPLE : I did, I had done and sometimes I have done are expressed in Czech with the phrase udělal jsem.*“ (s. 19)

Stejným způsobem se probírá i budoucí čas a dokonce kondicionál a imperativ. Příklady z angličtiny ale mohou být plně srozumitelné pouze studentovi, který plynule ovládá anglickou gramatiku a vyzná se v systému času v angličtině. Není ostatně divu, když je učebnice určena studentům anglicky mluvícím.

Mluvnice pokračuje v tendenci míchání kategorie nedokonavostí s násobeností „*Imperfective verbs describe actions that are incomplete, in progress, or done regularly*“ (s. 18)

Vytýkat této učebnici bychom mohli snad i to, že při rozboru času jsme se o zvláštnostech kategorie času v angličtině dozvěděli mnohem víc než o zvláštnostech kategorie vidu v češtině. Otázek jako je bezpříznakovost, opakování nebo násobenost se nijak učebnice 401 Czech verbs nedotkla.

5 Lingvodidaktická doporučení pro výuku aspektu pro arabské mluvčí

Již výše jsme zdůraznili dva hlavní problémy spojené s výukou češtiny pro Araby. Mezi tyto dva problémy patřila bez pochyb otázka českého vidu. Seznámili jsme se také s možnostmi arabštiny jakožto jazyka, ve kterém se velmi zřetelně projevuje kategorie aspektu, tedy perfekta a imperfekta. Z toho musí plynout, že Arabovi nemůže být otázka českého vidu tak cizí, jak se doposud zdála být. Potíže nepůsobí „cizost“ kategorie vidu ani její nelogičnost pro arabského studenta. Původ takových potíží musíme hledat v něčem jiném. Podle nás důvody problému spočívají v následujícím:

- a. Český vid se prezentuje studentům češtiny jako zvláštnost slovanských jazyků. Takové tvrzení bere v potaz jenom způsob, jakým se v češtině a ve všech slovanských jazycích projevuje kategorie aspektu a nevšímá si faktu, že aspekt je kategorie společná všem jazykům. Vid je ve své podstatě způsob provedení kategorie aspektu v češtině.
- b. Z předchozího přístupu tedy vyplývá další důvod obtíží, a to je tzv. demonizace, kterou charakterizoval M. Hrdlička slovy: „*vyučující již v úvodu výkladu demotivuje jinojazyčné mluvčí tvrzením, že se slovesnému vidu nikdy dobře nenaučí.*“ (2009, s. 106).
- c. Vid je velmi složitá kategorie, která kromě pravidel zahrnuje spoustu nepravidelných případů, kterých si často nevšímá vyučující. Výsledek je potom takový, že student se při komunikaci v češtině setkává s odlišnostmi od normy vyučované ve třídě, což vytváří dojem nelogičnosti a nepravidelnosti takovéto kategorie v češtině. Tento problém je také spojen s již zmíněnou simplifikací, se kterou se vykládají některé oblasti vidu jako je vztah dokonavosti a nedokonavosti na jedné straně k násobenosti a nenásobenosti na straně druhé. Řešení problému spatřujeme tedy ve snaze vyhnout se takovým chybám jako je prezentace vidu jako odlišnosti a naopak jej prezentovat jako známý jazykový jev. Výklad musí tedy být daleko explicitnější, jak se dosud objevoval v učebnicích češtiny pro cizince. Je nutné také motivovat studenty tím, že by se poukazovalo na výhody českého vidu, tedy na jednoduchost vyjádření oproti anglickým časovým konstrukcím a opisným formám.

- d. Kategorie vidu a času jsou v češtině tak spjaté, že jsme nuceni se zeptat na důvod oddělení obou kategorií od sebe při výkladu. Pro pochopení významu vidu v češtině je nezbytná realizace pomocí příkladů poukazujících na jeho různé významy v různých časech. Výklad českých časů odděleně od slovesného vidu budí dojem, že české časy trpí vyjadřovacími nedostatky. Podle nás je tedy ideální spojit výklad času a vidu v jednotnou kapitolu. Jestli takovéto oddělení tak silně spjatých kategorií je přijatelné v mluvnicích češtiny určených převážně rodilým mluvčím, přestává tento přístup být vyhovujícím při výuce cizinců. Musíme při výkladu vidu také brát ohled na zvláštnosti češtiny, věnovat takovým zvláštnostem samostatnou část a pokoušet se tuto část neprezentovat jako nepravidelnost, nýbrž jako odlišnost českého vidu od aspektu výchozího jazyka.

Z toho plyne, že bychom měli v učebnicích vytvořit samostatnou kapitolu pro vid a čas. Taková kapitola by měla začít krátkým seznámením s tvořením slovesa v češtině, s významem aspektu obecně a s jeho aplikací v podobě tzv. vidu v češtině. Student tak hned od počátku pozná, že sloveso v češtině se vyskytuje většinou ve dvou podobách. Někdy se mluví o dvou slovesech stejného lexikálního významu. Ve svém výkladu budeme hovořit o dvou podobách anebo formách stejného slovesa. Základní forma je většinou tzv. nedokonavá forma slovesa a druhá je forma dokonavá. Druhá forma se většinou odvozuje od té první, a to prostředkem, kterému se říká prefixace. Rozdíl mezi těmi dvěma formami spočívá v našem pohledu na děj. Můžeme se dívat na děj jako na celek, tedy něco se stalo, uskutečnilo se to a teď je tu místo děje pouhý výsledek. Je to forma dokonavá. Forma nedokonavá vyjadřuje náš náhled do děje, na jeho průběh bez ohledu na jeho konec a výsledek. Nedokonavá forma tedy vyjadřuje, že něco probíhalo, probíhá nebo bude probíhat a nás zajímá kvalita toho průběhu nikoli výsledek. A protože forma dokonavá líčí pouze výsledek děje, nemůžeme ji tedy používat při líčení něčeho, co právě probíhá před našima očima, tedy při líčení přítomného času. Můžeme tedy hovořit o ději jako o výsledku jedině v minulosti anebo v budoucnosti. Chceme tímto zdůraznit, že nedokonavá forma slovesa se používá pro minulost, přítomnost a budoucnost, zatímco dokonavá forma zachycuje pouze minulý čas a čas budoucí.

Pokud výklad bude věnován arabským studentům, doporučujeme, aby výklad vycházel z arabštiny. Prezentace časů s příklady z obou jazyků může být přímou cestou pro sezná-

mení s videm a jeho správným užitím. Bez nadbytečného výkladu o významu slovesa v každém kontextu by mohl jednoduchý příklad z arabštiny být dostačující.

Při výkladu je také důležité si všimnout nejčastějších chyb, kterých se může student dopustit při komunikaci, a vyvarovat se jich různými příklady. V našich doporučeních se soustředíme nejen na tvary slovesa v indikativu (přítomného, minulého a budoucího) v češtině, ale také na aplikaci vidových dvojic v rozkazovacím způsobu.

5.1 Dokonavé a nedokonavé formy v indikativu

5.1.1 Přítomný čas a jeho užití:

Je nutné především seznámit studenta s tím, jak se tvoří přítomný čas v češtině a co všechno nese za významy. Přítomný čas je jednoduše pouhou konjugací nedokonavé formy slovesa, a nese vždy jeden z následujících významů:

-Děj probíhající ve chvíli, kdy mluvíme. *Ahmed si hraje* (v tuto chvíli ho vidím, jak si hraje), *slyším, že někdo jde*. Jedná se o tzv. aktuální prézens. V arabštině používáme tvar *أفعل*. např. *أحمد يلعب*. Často ale používáme tvar *فاعل* (české adjektivum procesuální *dělající*). Říkáme *شخص ما قادم* *někdo jde*.

- Tzv. neaktuální prézens. Jde o děj časově nezařazený, neprobíhající ve chvíli promluvy. Jsou to významy pravidelnosti, zvyku, obvyklosti. (arabsky *عادة- اعتيادية-انتظام في الحدث*) *Ahmed hraje fotbal* (obecně a pravidelně fotbal a nic jiného, pěstuje ho jako určitou aktivitu). V arabštině se používá výhradně tvar *أفعل* ve větě *أحمد يلعب كرة القدم*.

V souvislosti s tímto je nutné upozornit studenta na dvě fakta, a sice na neschopnost slovesa dokonavého vyjádřit aktuální présens a na jeho schopnost v některých kontextech vyjádřit opakovanost děje. Příklady by měly odrazit skutečnost, že vypovídání o právě sedícím Alim před televizí větou *Ali se podívá na televizi* je nekorektní. Měly by také poukázat na to, že sloveso dokonavé je bezpříznakové ve větách typu *pokaždé, když potřebuji světlo, otočím vypínačem a vždycky tady uklouznou*. Avšak takové použití dokonavého slovesa se musí vysvětlit a to tím, že zde se jedná o děj, který má krátké trvání a opakuje se spolu s jiným dějem, který představuje jistou okolnost. Slova jako *pokaždé, když, vždycky* mohou být signálem k možnosti takového užití.

Je nutné také připomenout iterativa *nosit, běhat* atd. a frekventativa *dělat, házivat* atd. jako formy schopné také vyjádřit opakovanost děje v přítomném čase s určitým rozdílem od obvyklé formy nedokonavé. Taková tabulka by mohla shrnout možnosti formy nedokonavé, dokonavé a iterativní:

	Česky	Arabsky
Násobenost Nedokonavá, dokonavá a iterativní forma	<i>Vždycky se ptám. Ptávám se. Pokaždé, když něco nevím, zeptám se.</i>	دائماً اسأل اسأل من ان الآخر اسأل كلما احتجت
Nenásobenost Pouze nedokonavá	<i>Ptám se lidí na cestu. Ptám se učitele.</i>	اسأل عن الطريق اسأل المعلم

Tabulka 4 - Různé významy opakovanosti v přítomném čase

- Přítomný tvar pomocí formy nedokonavé vyjadřuje i schopnost nebo dovednost. Když mluvíme o někom, kdo určitou činnost umí nebo dovede něco obecně bez zařazení do času, používáme formu nedokonavou: např. *mluvím česky (umím mluvit), vařím dobře (umím vařit), Ali hraje na kytaru (Ali umí hrát na kytaru)* atd. V arabštině se to nijak neliší od češtiny. Používá se prefigovaný tvar slovesa *أفعل* pro vyjádření téhož významu, i když se v arabštině spoléhá více na další lexikální prostředky zachycující významy dovednosti nebo schopnosti, jako sloveso *moci* nebo vazba *je schopen* aj. v češtině, např. *Ali umí vařit velmi dobře* على يطبخ بمهارة.

I zde narazíme na fakt, že dokonavé formy slovesa mohou vyjádřit význam schopnosti, ale opět s podstatným rozdílem. Je proto nutné upozornit na tuto možnost a to nejlépe dobrým příkladem s otázkou, v čem je rozdíl mezi oběma větami. Např. *překládá z arabštiny do češtiny X přeloží i obtížné arabské texty do češtiny*. Zatímco v první větě se jedná o obecný fakt, že je schopen překládat z arabštiny do češtiny, v té druhé větě je důraz kladen na obtížné texty. Opět spojka *i* nebo *dokonce* mohou sloužit jako

pomůcky k vysvětlení rozdílu mezi oběma kontexty. U takových zvláštností, které se v arabštině nevyskytují, je nutné se pozastavit a vysvětlit je různými příklady.

- Další význam nezařazení v čase nebo neaktuální přítomnost je cíl nebo záměr činnosti. Přítomný čas spolu s nedokonavou formou zachycuje i cíl a úmysl. Sloveso *hledám* ve větě *hledám nový byt* *ابحث عن بيت جديد* znamená že, chci najít nový byt anebo že v současné době (široký úhel pohledu na přítomnost) se snažím najít nový byt. Prefigovaný tvar arabského slovesa odpovídá české formě nedokonavé i v tomto významu.

5.1.2 Minulý čas a jeho užití

Minulý čas je složitější než čas přítomný, což je dáno tím, že pro vyjádření dějů v minulosti máme na výběr buď formu dokonavou anebo formu nedokonavou, tedy dva druhý tohoto času. Student se vždycky seznamuje s tvořením času minulého a potom užívá formy dokonavé a nedokonavé bez uvědomění, jak velký rozdíl mezi nimi je. Je proto zapotřebí hned u výkladu o konstrukci minulého času upozornit, že forma užitá v 1- tvaru může být dokonavá nebo nedokonavá, a to podle potřeby vyjádření. Po výkladu o jednoduchém a opisném minulém čas můžeme rozdělit minulý čas na dvě podkategorie, a sice minulý čas dokonavý a minulý čas nedokonavý. Dále pokračovat vysvětlováním významů obou druhů minulého času následujícím způsobem.

a. minulý čas nedokonavý:

- Nedokonavá forma slovesa zachycuje průběh děje na určité časové ose v minulosti. Líčíme děj, jako když probíhal před našima očima. Odpovídá to funkci aktuálního prezentu, ale jedná se o minulost. Forma nedokonavá má proto tzv. roli aktualizující. Arabština pro takovou funkci používá tuto konstrukci *كان + يفعل* čili sloveso *být* (v sufigovaném tvaru) + významové sloveso (v prefigovaném tvaru). České větě *včera jsem se učil na zkoušku* odpovídá přesně arabská věta *بالأمس كنت اذاكر للأمتحان*. Jak v české větě tak v té arabské se hovoří o něčem, co probíhalo v minulosti bez důrazu na fakt ukončenosti. Z toho se nedovíme nic o konci děje, dokonce bychom mohli předpokládat, že se něco stalo během učení anebo že se učení přerušilo nečekanou událostí.

Studentovi můžeme v této souvislosti klást otázku, jak by nám mohl vysvětlit rozdíl mezi dvěma arabskými větami *بالأمس ذكرت* a *بالأمس كنت اذكر* čili *včera jsem se učil* a *včera jsem se to naučil*.

- Tak jako dokáže forma nedokonavá v přítomném čase zachytit význam obvyklosti, pravidelnosti či zvyku (neaktuální prézens), také v minulém čase tuto schopnost neztrácí. Minulý čas vyjadřuje spolu s nedokonavou formou slovesa také obvyklost nebo pravidelnost a zvyk. Pro tento význam má arabština stejný prostředek jako pro význam předchozí, tedy používá konstrukci sufigovaného slovesa *být* + významové sloveso (ve své prefigované podobě), tedy *كان + يفعل* např. *chodil do školy vždycky pozdě, dělal nám vždycky starosti*. Arabsky: *كان يذهب الى المدرسة متأخرا، دائما ما كان يعلقنا*.

I do této souvislosti je nutné zařadit i slovesa iterativní a frekventativa. Jejich role v minulém čase musí být rovněž zdůrazněna s upozorněním na rozdíl mezi opakovostí v minulém čase pomocí formy nedokonavé a pomocí iterativa. Můžeme sem vsunout i tabulku podobnou té v předchozím pojednání o přítomném čase. Musíme také vysvětlit fakt, že obvyklá forma nedokonavá je bezpříznaková, co se týče opakovosti, zatímco iterativa a frekventativa nejsou, což znamená, že je nelze užít k vyjádření dějů neopakovaných.

Čeština má také svoje specifikum, co se týče užívání nedokonavé podoby v minulém čase. Arabština se sice shoduje s češtinou užíváním prefigované podoby významového slovesa spolu se sufigovaným tvarem slovesa *být*, někdy však čeština použije nedokonavou formu tam, kde bychom očekávali formu dokonavou a to ve významech, pro které má arabština sufigovaný tvar slovesa. Např. když se jedná o dotaz na jistou zkušenost, ptáme se *Četl jsi někdy Kunderu?*, *Pil jsi někdy víno?* Arabsky bychom to vyjádřili sufigovaným tvarem slovesa *هل قرأت لكوندرا من قبل؟ هل شربت نبيذ من قبل؟*

Dalším příkladem výše uvedeného je situace, kdy se ptáme na původce děje: *kdo vám maloval ten pokoj?* *kdo šil ty šaty?* *من دهن لكم هذه الغرفة؟ من خاط هذا القستان؟*. Arabština používá v tomto kontextu perfektivní tvar (tedy sufigovaný) slovesa na rozdíl od

češtiny. Důraz na kvalitu děje vyžaduje slovesa dokonavé např. *kdo vám krásně namaloval ten pokoj*.

b. minulý čas dokonavý:

- Dokonavá forma slovesa v minulém tvaru vyjadřuje ukončený děj. Použijeme-li tuto formu s minulým časem, zdůrazníme fakt ukončení dané činnosti. V arabštině tomu odpovídá sufigované sloveso *فعل*, která má stejnou vlastnost vyjádřit ukončený děj v minulosti. Např. *včera jsem napsal dlouhý referát*, arabsky by tato věta zněla takto *بالأمس كتبت مقالا طويلا*, a to s použitím sufigovaného tvaru *كتبت* (*napsal jsem*).
- Pro vyjádření děje, který se mohl uskutečnit v minulosti nebýt určité okolnosti, která tomu zabránila, se v češtině užívá také forma dokonavá spolu s příslovcem *málem* např. *málem jsem spadl, málem nás poznali atd.* V arabštině se používá sloveso *كاد* (přiblížit se určitému činu) a to v kombinaci se spojkou *أن + يفعل*, např. *كاد أن يسقط، كادوا أن يرونا*.

5.1.3 Budoucí čas a jeho užití

Co se týče budoucího času v češtině, máme dvě varianty. Podle našeho pohledu na děj v budoucnosti máme na výběr buď budoucí čas dokonavý anebo budoucí čas nedokonavý.

Dokonavý budoucí čas spočívá v jednoduché konjugaci dokonavé formy slovesa. Sloveso dokonavé, které nemá schopnost zachytit přítomný děj, jak bylo již zmíněno, vyjadřuje svojí konjugací děj v budoucnosti, např. *napíšu*. Pro vyjádření budoucího času nedokonavou formou slovesa se používá složený tvar ze slovesa *být* v budoucím čase (*budu, budeš, bude, budeme, budete a budou*) spolu s nedokonavou formou slovesa v infinitivu, např. *budu psát*.

Nedokonavá forma slovesa může také v některých kontextech vyjádřit děj blízké budoucnosti. Můžeme říct např. *Zítra píšeme test z matematiky*. Jedná se v tomto případě také o nedokonavý budoucí čas.

Arabština má, jak již bylo řečeno, také dvě hlavní varianty, a sice prefix *س-* s prefigovaným tvarem slovesa *يفعل* anebo částice *سوف* se stejným tvarem *يفعل*. Rozdíl mezi oběma variantami v podstatě neexistuje.

V čem se tedy liší budoucí čas dokonavý od budoucího nedokonavého času v češtině?
A jak se s tím vypořádala arabština jakožto naše východisko při výkladu slovesného vidu arabským mluvčím?

a. Budoucí čas dokonavý:

- Dokonavá forma slovesa může vyjádřit dokončení děje už probíhajícího ve chvíli promluvy, zatímco forma nedokonavá takový vztah mezi přítomností a budoucností zcela vylučuje. *Uvařím* může totiž znamenat, že dokončím vaření, které právě teď probíhá. *Budu vařit* zařazuje tuto činnost (od jejího začátku) do budoucnosti a to s tím, že důraz na skutečné ukončení děje není.

Co se týče významu dokonavého budoucího času v arabštině, používá se klasický tvar s prefixem *-س* a prefigovaný tvar slovesa *سأفعل*. Arabskému mluvčímu by více pomohly příklady s použitím jiných lexikálních prostředků vyjadřujících dokončení děje. Např. v situaci, kdy naléhá Ali na mamku (která právě vaří), ať mu jde vyžehlit košili, mamka řekne *uvařím a hned jdu ti ji vyžehlit*. Arabsky by se to dalo nahradit buď prefixem *-س* s prefigovaným tvarem *اطبخ* (vařím), čili *سأطبخ ثم* *ات لأكوى لك القميص* anebo se používá prefigovaný tvar slovesa *انتهى* (končím) spolu s prefixem *-س* (teda ukončím) a to ve spojení s infinitivem původního slovesa *الطبخ*. Věta by v arabštině zněla takto *سأنتهى من الطبخ و ات لأكوى قميصك*. V poslední větě je jasné, že se jedná o dokončení již probíhajícího děje, který v češtině zachycujeme dokonavou formou slovesa. Obě varianty se mohou používat v obou situacích, když se právě vaří anebo když se uvaří zítra, druhá varianta je pro zmíněnou situaci mnohem vhodnější.

- Dokonavá forma slovesa vyjadřuje svým budoucím tvarem také činnost, která má nastat. Zahrnuje začátek a konec děje. Dokončení děje je tedy určité, zatímco forma nedokonavá v budoucím čase vyjadřuje jediné průběh dané činnosti.

Arabština, jak jsme již zdůraznili, svými tvary pro budoucí čas nezachycuje dokonavost ani nedokonavost v budoucím čase. Musí to být jasné z kontextu anebo se mohou používat jiné lexikální prostředky jako sloveso *končit* a jemu podobná slovesa.

Jiná je již zmíněná konstrukce skládající se z prefigovaného tvaru slovesa být spolu s prefixem -س- a částicí قد (سأكون قد). Ta vyjadřuje ukončení děje v jistém bodě v budoucnosti a může se přeložit větou *budu mít hotovou danou činnost*, např. سأكون قد كتبت الواجب المدرسى الساعة الخامسة *v pět hodin budu mít hotový domácí úkol.*

b. Budoucí čas nedokonavý:

- Nedokonavá forma v budoucím čase vyjadřuje kromě děje probíhajícího v budoucnosti také děj opakovaný, zvyk anebo předsevzetí. Nedokonavá forma vyjadřuje opakování jak v minulosti a přítomnosti tak v budoucnosti. *Budu psát* znamená, buďto že zítra nebo v některém bodě v budoucnosti budu psát, anebo že budu pravidelně psát. V arabštině rozhoduje kontext a další prostředky vyjadřující opakování v budoucnosti. Jednoduchý tvar prefigovaného slovesa s prefixem -س- anebo částicí سوف a to spolu s výrazy jako *každý den كل يوم, jednou týdně مرة في الاسبوع* atd.
- Další podstatný rozdíl mezi oběma formami v budoucnosti zaregistruje M. Hrdlička slovy „*nedokonavá slovesa mohou naznačovat, že si mluvčí není nebo nemusí být jist výsledkem (úspěšným završením) děje*“ (2009, s. 112). Vyplývá to ze skutečnosti, že dokonavá forma slovesa zachycuje výsledek.

Srov. *zítra píšu zkoušku z morfologie X zítra napíšu zkoušku z morfologie.*

Takový rozdíl je arabština schopna zachytit pouze lexikálními prostředky nikoliv tvarem slovesa. Lexikální prostředky by zdůraznily jistotu nebo úspěšné završení činnosti v budoucnosti. Na takový rozdíl by měl být student upozorňován příslušnými prostředky z arabštiny anebo pouze jednoduchým vysvětlením rozdílu a v jakých situacích se každá varianta může použít.

- Imperfektivní forma slovesa dokáže zachytit rozčleněnost děje na několik fází. Na tuto skutečnost poukázal i M. Hrdlička (2009, s. 112). Srovnání těchto dvou příkladů: *budete si brát ještě něco k jídlu? X vezmete si ještě něco k jídlu?* anebo *budete se nás ještě ptát na něco X chcete se ještě na něco zeptat?* můžeme dojít u studenta k dobému pochopení rozdílu. V první situaci předpokládáme kladnou odpověď, proto pojmáme akci jako složenou z několika fází, zatímco když vylu-

čujeme možnost, že by si host ještě něco vzal (anebo že by se nás ještě na něco ptali), tu akci vyslovujeme jako jeden celek bez delšího trvání a bez dalších fází. Takovou možnost vyjádření arabština nemá přímo tvarem slovesa, ale je možnost užívat různé prostředky k zachycení onoho významu. Rozdíl mezi oběma formami je snadno pochopitelný a doporučujeme vždycky vyzývat studenty k vysvětlení rozdílu mezi kladenými příklady. Čím více příkladů se uvede, tím bude daná problematika srozumitelnější.

5.2 Dokonavé a nedokonavé formy v rozkazovacím způsobu

Imperativ je v češtině další oblastí, kde se uplatňuje vidová dichotomie, proto jsme si vybrali pro svá doporučení spolu s oznamovacím způsobem způsob rozkazovací, a to jako příklad toho, jak by měla prezentace vidu vypadat.

Doporučovali bychom podobný postup jako v indikativu, tedy výklad o tvoření imperativu v češtině a po něm výklad vztahu vidu k tomuto způsobu. Studenti často po lekcích o rozkazovacím způsobu užívají slovesa nesystematicky, a když se dostanou k lekcím pojednávajícím o vidu, těžko se odnaučí klasickým chybám jako *dávej mi to*, *nekupuj mi nic* atd.

Ve všech mluvnicích češtiny jsme narazili na stejný způsob pojednání o imperativu a myslíme si, že otázka dokonavosti nebo nedokonavosti v imperativu je neproblematická. Vždycky se vysvětlovala s jistou logičností. Je zapotřebí vyhnout se i zde simplifikaci spočívající v tom, že se často pojila forma dokonavá s kladným rozkazem (*udělej to*) a naopak forma nedokonavá se pojila jen s rozkazem záporným (*nedělej to*). Rozkazovací způsob by mohl být jednoduše prezentován takovou tabulkou:

Imperativ	Dokonavou formou slovesa	Nedokonavou formou slovesa	význam

Kladný	<i>Udělej to.</i> <i>Zavři dveře</i> (potřebuji vidět výsledek a průběh ani způsob provedení mě nezajímají).	<i>Dělej to pečlivě.</i> <i>Zavírej tiše</i> (vyzývám, aby se děj uskutečnil jistým způsobem).	Perfektivum je dominantní (výzva). Imperfektivum používá na způsob provedení.
Záporný	<i>Neudělej to.</i> <i>Neřízni se</i> (teď konkrétně vidím, že tento děj právě nastává a svým zákazem před ním varuji).	<i>Nedělej to.</i> <i>Nezavírej tak prudce.</i> <i>Nezavírej pokaždé,</i> <i>když musíš ven</i> (důraz na nežádoucí způsob/důraz na nežádoucí opakování).	Imperfektivum je dominantní (výzva). Perfektivum jen při varování před něčím, co konkrétně teď hrozí.

Tabulka 5 - Dokonavá a nedokonavá forma slovesa v imperativu

Je třeba při tom zdůraznit, že dvojice dokonavost-rozkaz, nedokonavost-zákaz neplatí absolutně a že imperativ má, co se toho týče, svoje logické vysvětlení, jak jsme si všimli v příkladech.

Nakonec bychom chtěli zdůraznit opět dvě hlavní zásady při pojednání o vidu v češtině. První je používat, pokud možno, rysy výchozího jazyka (v našem případě arabštiny), druhá je nedělit způsoby (oznamovací, rozkazovací, i kondicionál) od vidu. Pojednání o této kategorii musí být na stejném místě. Lze připustit, aby vidu byla věnována samostatná lekce, avšak ta by musela být hned na začátku pojednání o slovesech. Potom by bylo možné znalosti z této lekce uplatňovat postupně na následující kategorie, a to včetně tvarů jako jsou verbální substantiva a adjektiva, což je věc, která zcela úplně chybí (až na malé výjimky) jak v mluvnících, tak v učebnicích pro cizince.

6 Závěr

Každá lingvodidaktická práce musí být založená na sledování chyb a nedostatků materiálů, které mají procesu výuky sloužit. Cílem takové práce je potom navrhnout metody, řešení a doporučení, kterými by se odstranily tyto nedostatky. V naší práci jsme se proto pokusili odhalit problém českých mluvnic a učebnic pro cizince a odpovědět na otázku, jestli jsou to látky vyhovující požadavkům zahraničního studenta češtiny. Vybrané materiály jsme podrobili analýze a dospěli k několika připomínkám, by měly být upozorněním na potíže a zároveň návodem na lepší prezentaci kategorie aspektu čili českého slovesného vidu. Tato kategorie byla vybrána jednak proto, že je jednou z nejobtížnějších pro arabského mluvčího, jednak abychom dokázali, že lze vycházet z arabštiny při prezentaci české gramatiky. Arabští vyučující češtiny totiž často demonizují češtinu tvrzeními o její úplné odlišnosti od mateřské arabštiny. Jako materiál pro naši analýzu sloužilo několik tuzemských mluvnic češtiny, které jsou k dispozici většině studentů, a zároveň několik učebnic pro cizince. Z naší analýzy vyplývá nedostatečnost výkladu a jeho neúplnost. Někdy jsme narazili i na zcela mylné poznámky. Výklad v mluvnicích a učebnicích češtiny jsme shlédli neuspokojivý a dospěli jsme k doporučením, kterými bychom se mohli vyhnout nedostatkům a dosáhli lepších výsledků v průběhu vyučovacího procesu. Svoje doporučení tedy můžeme shrnout v několika málo bodech.

Především je nutné dát lekci o českém vidu buď na začátku výkladu o slovesech anebo vykládat tuto kategorii ve stejné lekci spolu s časy v češtině. Podle nás je možné přirovnat vztah vidu k dalším kategoriím slovesným ke vztahu slova k celému kontextu. Je nutné tedy především znát význam slova pro úplné pochopení textu stejně, jako je nutné znát podstatu vidu a jeho roli pro porozumění časů v češtině, imperativu a dalším kategoriím.

Další důležité doporučení spočívá v tom, že se vid má prezentovat jako rys společný cílovému a výchozímu jazyku. Jsme si jisti, že se takový postup setká s příznivým přijetím ze strany studentů, které často demotivují tvrzení o zvláštnosti vidu. Vid je sice záležitostí češtiny a slovanských jazyků, je však jeden z projevů kategorie aspektu, kterou nacházíme v každém jazyce.

Tato dvě doporučení byla hlavní náplní poslední kapitoly, kde jsme je aplikovali na indikativ a imperativ, které se nám zdály jako nejvíce užívané slovesné kategorie. Prezentace vidu v těchto dvou oblastech začínajícím studentům z arabského světa zaručit snadné pochopení tohoto důležitého jevu, což by se odrazilo v lepších vyjadřovacích schopnostech. Vyhnu-li bychom se tímto klasickým omylům spojovaným se zjednodušováním výkladu a s jeho neúplností.

K těmto doporučením bychom ještě dodali snad jen tolik, že je třeba všímat si chyb studentů, sepisovat je a upozorňovat na ně na zvláštním místě na konci každé lekce. Pouhé vyslovení takových poznámek o nekorektnostech při praktickém vyjadřování nemusí být tak účinné jako, když se na ně upozorňuje v učebnici a jsou součástí výuky.

Odborná literatura

- HRBÁČEK, J.: Úvod do studia českého jazyka, Praha, Karolinum, 2000.
- Internet: http://cs.wikipedia.org/wiki/Aglutina%C4%8Dn%C3%AD_jazyk.
- POPELA, J.: Skaličková jazyková typologie, Brno, Masarykova univerzita, 2006.
- PETRÁČEK, K.: Základy gramatického systému spisovné arabštiny, Praha, SPN, 1991.
- Internet: http://www.cojeco.cz/index.php?s_term=&s_lang=2&detail=1&id_desc=74883.
- BILTAGI, Kh.: Vztah kategorie vidu a času v češtině a v arabštině, Praha, Univerzita Karlova, 1997.
- HRDLÍČKA, M.: Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka, Praha, Karolinum, 2009.
- ČECHOVÁ, M.- STYBLÍK, V.: Čeština a její vyučování, Praha, SPN, 1998.

Mluvnice češtiny a učebnice pro cizince

- POLDAUF, L.- ŠPRUNK, K.: Čeština jazyk cizí, mluvnice češtiny pro cizince, Praha. Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- ŠMILAUER, V.: Nauka o českém jazyku, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- ČECHOVÁ, M. a kol.: Čeština řeč a jazyk, 2. přepracované vydání, Praha, ISV nakladatelství, 2000.
- Kolektiv autorů, Příruční mluvnice češtiny, Praha, Nakladatelství lidových novin, 2003.
- CVRČEK, V. a kol.: Mluvnice současné češtiny, Praha, Nakladatelství Karolinum, 2010.
- ČECHOVÁ, E.- REMEDIOSOVÁ, H.: Do you want to speak Czech?, Chcete mluvit česky? 5. vydání, Liberec, 2005.
- FROULÍKOVÁ, L.: Zahrada českého jazyka, Praha, Akademia, 2002.
- VÁCHALOVÁ, S.: Survival Czech, Praha, Leda, 2003.
- CONFORTIOVÁ, H.-Cvejnová, J.- Čádká, M.: Učebnice češtiny pro výuku v zahraničí- I díl, Praha, Karolinum, 2003.
- BAHBOUH, Ch.: Čeština pro Araby, Druhé opravené vydání, Brandýs n. Labem, Nakladatelství Dar Ibn Rushd s.r.o., 2010.
- DAVIES, B.-HEJDUKOVÁ, J.: 401 Czech Verbs, Praha, Bruce Davies, 2006.